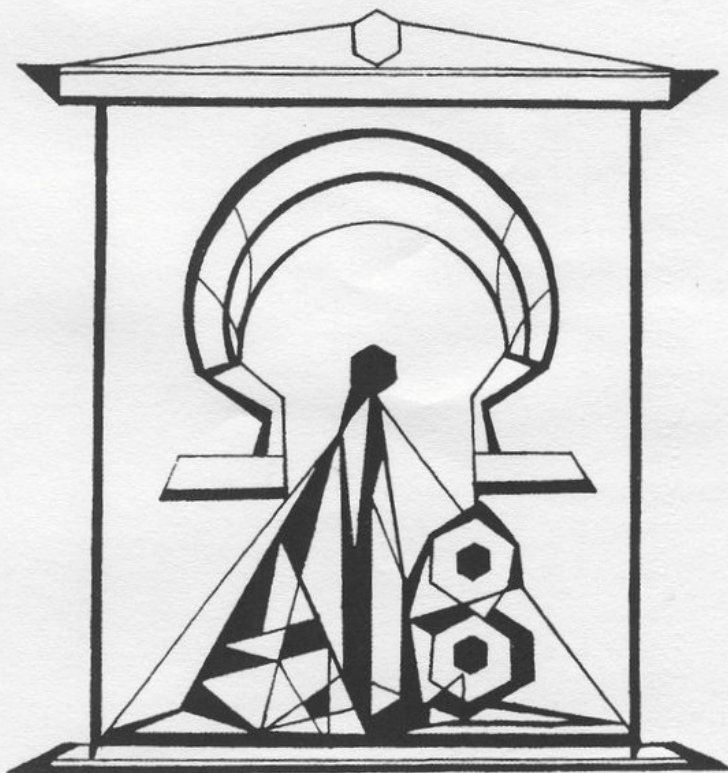

jrg. 7/ nr. 2
april 2000

G A M M A

forum over onze rol in de evolutie

STICHTING
TEILHARD DE CHARDIN

ten dienste van

'Het Genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie'

GAMMA is een uitgave van de Stichting Teilhard de Chardin ten dienste van 'Het Genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie'. Teilhard de Chardin (1881-1955) was als denker en mysticus een bron van inspiratie vanwege zijn optimistische visie op de evolutie, waarin de mens en zijn verantwoordelijkheid centraal staan.

**DE STICHTING TEILHARD DE CHARDIN
IS GERICHT OP ONZE TOEKOMST.
ZIJ STREEFT NAAR GROEI IN BEWUSTZIJN VAN DE WAARDEN
VAN DE MENS.**

**DIT VANUIT EEN EVOLUTIONAIRE BENADERING VAN DE
WERKELIJKHEID IN HAAR NATUURLIJK-HARMONISCHE,
HAAR RATIONEEL-WETENSCHAPPELIJKE EN HAAR
EMOTIONEEL-MYSTIEKE DIMENSIE.**

participanten in

'Het Genootschap tot Convergentie van Wetenschap en Religie':

Nike Böck (secretaris studiegroep TdC Delft)
Cees Boelhouwer (em.-hoogleraar procestechnologie)
Arend Boessenkool (geodeet)
Ton Borsboom (r.-k theoloog; studiegroep TdC Delft)
Benedict Broere (kunstenaar-filosof)
Luciën Cosijns (contactman 'Interfaith Organisation' - België)
Ben Crul (ingenieur - Whiteheadgroep Rijswijk)
Lindy Deurvorst (vertaalster-docent Engels)
Wim van Eyden (ingenieur - medewerker Comparatieve Filosofie Libbrecht)
Aad Fokker (Nederl. Protestantenbond -NPB - Woodbrookers)
Henk Hogeboom v.B. (voorz. Stichting TdC)
Ko Kleisen (oud-rector scholengemeenschap; Whiteheadgroep Rijswijk)
Pieter Maris (architect-ontwerper)
Hans Richter (communicatietechnoloog)

Adres bestuur en redactie:

Stichting Teilhard de Chardin
t.a.v. Henk Hogeboom van Buggenum
Op de Wieken 5 - 1852 BS Heiloo
Tel. 072 - 5 33 26 90 - e-mail: sttdc@worldonline.nl
Internet: <http://home.worldonline.nl/~sttdc>

Abonnement op GAMMA

Voor Nederland: f 35,- m.i.v. jan. voor 6 nrs. (losse nrs. f 6,-) op rek.nr. 41 38 64 952 t.n.v. Stichting Teilhard de Chardin - Heiloo - **voor België: BF 720,-**, (losse nrs. BF 125) op rek. nr. 414-3342831-53 ten name van Stichting Teilhard de Chardin, bij de KBC Bank, Gemeenteplein, 2640 MORTSEL, België.

Bij de voorplaat: Deze is een ontwerp van de kunstschilder Irena de Wit-Gersie uit Amsterdam.

ISSN: 1570-0089

Inhoud

Van de redactie		p. 03
Benedict Broere	Lezers aan het woord: Reactie op GAMMA jrg.6, nr.6	p. 04
Benedict Broere	AOS CONCREET IV-A - Go with the flow	p. 05-11
Gerrit Huizer	Engagement, emancipatie en sociale wetenschappen in een mondiaal perspectief - III (slot)	p. 12-24
Lindy Deurvorst	Jeremy Narby 'The Cosmic Serpent - DNA and the origins of knowledge' (recensie)	p. 25
Eric Fienieg	De verhouding wetenschap-religie, gezien vanuit het Bahá'í-geloof met evolutiepsycholo- gie en sociobiologie als concrete voorbeelden	p. 26-33
Janine Kallen	De constructieve invloed van wetenschap op de Godvraag-1	p. 34-40
Aad Fokker	De mens in een chaotisch heelal	p. 41-43
Ton Borsboom	Stof tot nadenken	p. 44-46
Antony Fernando	'Christian Path to Mental Maturity' - Waarom dit vertaalproject? - redactie	p. 47
Sjoerd Bonting	Schepping, Evolutie, Kuitert	p. 48-52
redactie	Pro-GAMMAatje - Een Koreaanse dissertatie	p. 52
Henk Hogeboom v. B.	Het grootste probleem voor deze eeuw	p. 53-58
Wim van Eyden	Toepassing van het Comparatief model (CM) van Ulrich Libbrecht in Comparatieven	p. 59-60
redactie	Pro-GAMMAatjes	p. 61-63

ISSN: 1570-0089

Van de redactie

In de smeltkroes van het moderne leven probeert de geest al experimenterend goud te slaan uit de materie. Koortsachtig is men op zoek naar de beste handboeken en methoden om deze kunst van de alchemie (zie p. 62) machtig te worden. Allerlei leermeesters werpen zich op om hun kunstjes aan de man te brengen. Ook daarmee valt immers goud te verdienen. De menselijke energie, die het proces gaande houdt, is onuitputtelijk. In de voetbalstadions bruist en kolkt de door haar ontketende emotie. De opgewekte lust van het spel is maar nauwelijks in toom te houden; pelotons politionele tegenkrachten worden ingezet om de lusten te bedwingen en vernietigend geweld van onlusten te voorkomen. Soms lijkt het oorlog in onze maatschappij. De oorlogsverslaggeefster van de BBC Kate Aldi heeft de laatste twintig jaar geen oorlog overgeslagen. "Het was een heerlijke tijd," zegt ze. "Het slechtste in de mens komt boven, maar ook het mooiste" (Trouw 27-03).

We denken onwillekeurig bij zo'n uitspraak aan Teilhard de Chardin in het strijdgewoel van de 1e Wereldoorlog. Theologen als Ernst Benz verweten hem toen gevoelloosheid, koude afstandelijkheid. Teilhard echter formuleerde uit zijn levenservaring de eenvoudige wet van de evolutie, dat de kracht die het werkelijke goud van het leven maakt, de verbindende kracht van de onbaatzuchtige liefde is. Naar die kracht zoeken we. Met *GAMMA* proberen we de vraag bij ons levend te houden of we daarbij de juiste richting inslaan. Voor ons is die richting de inspanning om de ander in zijn eigenheid te bevorderen. Waar dit niet gebeurt, loopt het experiment van het leven dood.

Eric Fienieg en Janine Kallen geven op grond van een lezing bij de Bahá'í (blz. 26-33) stof tot discussie. Temidden van alle verwarring in onze maatschappij biedt zich een nieuwe visie aan op de moraal, afkomstig uit de evolutie- en sociobiologie. In deze visie draait het allemaal om samenwerking in plaats van het najagen van puur eigenbelang. Er worden steeds meer bewijzen gevonden voor het evolutionaire nut van samenwerking. Maar doen we onszelf niet tekort als we ons steeds afhankelijk zien van anderen? Dat is misschien wel 'het grootste probleem voor deze eeuw' (blz. 53-58): hoe gaan wij om met macht? Aan de VU wordt een symposium gehouden over de sociobiologie (zie blz. 61). Hier wordt de vraag gesteld: 'En áls we de oorsprong van de moraal hebben ontdekt, zijn dan de levensbeschouwingen die van oudsher als steunpilaren van de moraal hebben gefungeerd, overbodig geworden?

Stof tot nadenken genoeg (naast blz. 44-47). Ook genoeg inspiratie, dunkt ons, om ons door uw inspanning te helpen de geest in de kolkende materie overeind te houden.

LEZERS AAN HET WOORD

Geachte redactie,

Graag wil ik reageren op een artikel van Lindy Deurvorst in *GAMMA* jrg 6 nr. 6 p. 27 e.v., waarin het gaat over de noodzaak van *een ziel voor Europa*, dat Europa dat nodig heeft, om te kunnen bestaan; *een spiritueel reveil* als het ware lijkt noodzakelijk. Persoonlijk lijkt mij dat ook inderdaad van enorm belang. Dat mensen het idee krijgen dat zij Europeaan zijn, en dat dat ergens voor staat. Dat dat niet slechts economie is en politiek, maar ook een bepaald mens- en wereldbeeld, waarin creativiteit een algemene rol speelt, en spiritualiteit.

Geworteld in Gotiek en Barok zouden wij moeten proberen een nieuwe wereld te scheppen, een nieuwe architectuur, een nieuwe mentaliteit. Een wereld ook met open ogen voor wat er in andere culturen aan ideeën schatten te vinden is. En die aldus de belofte in zich draagt van de toekomstige wereldcultuur. In een tijd van globalisering en regionalisering is het misschien moeilijk een dergelijk Europa nog te denken. Maar dit Europa moet weidser gedacht worden dan zijn geografische grenzen aangeven. In die zin dat het meer gaat om een mentaliteit dan om land en water. Het gaat om iets nieuws dat uit het bestaande moet voortkomen. Het bestaande van een Grieks-Romeins en joods-christelijk gedachtegoed en de hele verdere erfenis van ideeën afkomstig uit de andere beschavingen.

Is het mogelijk deze nieuwe wereld ergens op te enten? Op een basis die haar krachtig zal steunen in haar groei en ontwikkeling? Een mogelijkheid ligt misschien in het christendom. Althans, ik las bij Ko Kleisen dat in het proces van convergentie en wording van de vele beschavingen tot één beschaving 'alle wereldgodsdiensten één zullen worden in het zich evoluerende christendom' (*GAMMA* jrg. 4 nr. 4). Strikt genomen kan dit niet natuurlijk. De alledaagse praktijk van religies en hun letterlijke interpretaties maken dat zij onverenigbaar zijn. Alleen heel algemeen gezien lijkt mij eenheid mogelijk. Een eenheid zoals die volgt uit het principe AOS.

In feite is een bezieling van Europa tegelijk ook een bezieling van de planeet. Het is een mondiale kwestie geworden. En diegenen die dit probleem oppakken, die krijgen te maken met alles wat er ooit al aan bezieling geprobeerd is. Alle religie, filosofie, kunst, cultuur, wetenschap, de hele ideeën schat.

Arnhem, 14 februari 2000, B. M. Broere

AOS CONCREET IV-A: GO WITH THE FLOW

Benedict Broere

"God is het licht van de hemelen en de aarde."

Koran 24:35¹

"Het licht van duizend zonnen die tegelijk aan de hemel staan, kan vergeleken worden met de Allerhoogste Geest."

Bhagavad Gita 11:12²

Quaestio: Als God licht is, zoals je eerder suggereerde, een mentaal licht, een licht waarmee vergeleken het menselijk bewustzijn is als een kaarsje in de zon, waarom wordt deze associatie dan gemaakt eigenlijk? Waarom deze associatie van licht met bewustzijn? Het is een metafoor uiteraard, maar waarom uitgerekend deze?³

Benedict: Het kan niet anders dan dat deze associatie al heel erg oud is. Licht heeft te maken met vuur bijvoorbeeld, en ongetwijfeld zullen het vuur en de vuurbeheersing reeds in de prehistorie van enorm belang geweest zijn voor het overleven. Men leert het kennen als iets dat warmte geeft, en licht, en beter voedsel en metalen, en bescherming tegen dieren. Maar ongetwijfeld zal men het ook kennen als iets dat verdelgen kan, verbranden, vernietigen. Je kunt je daarbij voorstellen dat een religieus bewustzijn de levendige vlammen vrij snel verbinden zal met de *dynamiek* van een scheppende geest. Zodat bijvoorbeeld in het Zoroastrisme vuur geassocieerd wordt met de goede God, Ahura Mazda, schepper van het Leven.

Dat vuur is dus een magische en dynamische kracht van *transformatie*, dat de ene stof verandert in een ander: koud in kokend, rauw in gaar, hout in kool, erts in metaal. Dan is het zo dat vuur *licht* geeft, wat een eigenschap is die in de zon in zeer veel groter mate aanwezig is. Een licht dat de dag brengt, en de warmte, en het groeien van de gewassen en de dieren, en meer algemeen het Leven. Het komt er op neer dat het vuur en de zon eigenschappen hebben die de religieuze mens aan het goddelijke toeschrijft, en dan is de associatie snel gelegd natuurlijk. Zo identificeerde religieus pionier farao Amenophis IV de zon als de ene God - aldus een stap makend richting het monotheïsme. Terwijl ook het "Er zij licht..." van Genesis een verwijzing lijkt te zijn naar het goddelijke, een godheid die licht brengt - bewustzijn, leven - in de duisternis. Maar vuur en licht en de zon zijn uiteraard alledrie gewoon fysische verschijnselen, die als zodanig niet exclusief met het goddelijke verbonden kunnen worden.

Q: God is iets dynamisch' en transformerends?

¹ Dr. Peter B. Clarke (red.), *Godsdiensten van de wereld. Ontstaan, ontwikkeling, tradities en betekenis van de grote godsdiensten van vandaag*, Van Holkema & Warendorf, 1994, p. 44

² *Godsdiensten van de wereld*, p. 135.

³ Zie *GAMMA VI-6*.

B: Als een rivier, een stroom, een vlam. Kijk, de vroege mens heeft het goddelijke, het numineuze, in veel van de natuurverschijnselen ervaren. In een storm bijvoorbeeld, in een berg, in bomen, een meer, de zee, en in dieren uiteraard. Maar op een gegeven moment is dat vuur een steeds belangrijker rol gaan spelen, evenals de zon en het licht. Ik denk dat dit te maken heeft met de ontwikkeling van het menselijk bewustzijn. Dat deze mens die steeds meer bij cultuurschepping betrokken raakt, de dynamiek van de geest ontdekt. En tevens onbewust de zon en het licht herkent als een kosmische uitvergroting van zijn beginnend objectiverend bewustzijn.

Q: Dus die vlammen, de zon en het licht vertegenwoordigen aspecten van een beginnend scheppend bewustzijn?

B: Ja, althans zij roepen de gedachte op van iets scheppends bij een mens die zelf in toenemende mate creatief wordt in de grote historische culturen. Je kunt die vlammen verbinden met de activiteit van een *scheppende geest* en met de aldoor bewegende *expressie* ervan, de materie. Terwijl de zon staat voor *het observerende subject*, de aandacht, de toeschouwer, tevens een godheid die *betrokken* is op de schepping, en die de *bron* is van licht en warmte en geest en leven.

Je ziet hier dus de omtrekken van het grote patroon van de werkelijkheid. Dat van enerzijds een voortdurend veranderende geest en expressie, en van anderzijds een meer stabiele schepper. Waarbij je nog kan opmerken dat het meest onveranderlijke hierin uiteraard de zeer abstracte ideeën en samenhangen zijn die bepalend zijn voor de essentiële structuur en ontwikkeling van de schepping. Neem je dan dit alles tezamen, dan komt de wereld hierin tevoorschijn als in essentie een combinatie van stabiliteit en verandering.

Q: God en Idee enerzijds, en denken en expressie anderzijds?

B: Ja, maar 'God' dan in een beperkte zin. Voor mij is God echter het gehéél van schepper en idee en geest en expressie. En het geheel is als een rivier, een stroom, een beweging en ontwikkeling.

Q: "Panta rhei, alles stroomt", zoals Heraclitus zei.

B: Inderdaad, en met overal daarin zijn Logos, deze universele orde of 'verborgen harmonie'.

Q: Dat jij begrijpt als AOS?

B: Ik probeer dat aannemelijk te maken, ja. En dan gaat het om een centraal principe van ordening en variatie.

Q: Zoiets als een centraal thema of motief voor een componist of schilder of dichter?

B: Datgene wat je voortdurend overal tegenkomt, maar dan steeds in verschillende gedaante.

Q: Je had het de vorige keer over berichten van wereldwijd onheil, armoede, onrecht. Dat het, als we niet oppassen, helemaal de verkeerde kant opgaat met de mensheid. Heeft dit ermee te maken dat wij niet in harmonie zijn

met de stroom van werkelijkheid? Dat we een aantal zaken werkelijk verkeerd aanpakken, een verkeerd handelen vertonen?

B: Nou, de planeet lijkt ziek te zijn. Zou er op dit moment een kosmische dokter binnen komen vliegen, dan zou hij waarschijnlijk de diagnose stellen dat de mens roekeloos omspringt met de natuur, dat er te grote verschillen zijn in rijk en arm, wetend en onwetend, enz., en dat het wereldbeeld van de mens een zeer gevarieerde maar onvoldoende adequate indruk maakt. Je ziet in feite een veelheid van culturen en daarmee van vele antwoorden, vele mogelijkheden van cultuurschepping. Deze diversiteit bestaat al heel lang en in die diversiteit is de mens altijd wel in verschillende mate in harmonie geweest met de werkelijkheid. De een met meer succes dan de ander. Resultierend in meer of minder bloei, echter soms overgaand in stagnatie of verval.

Q: Er zijn complete culturen verdwenen nietwaar? Uitgestorven, opgegaan in andere culturen? Waar ligt dat aan? Konden deze culturen onvoldoende aansluiting vinden bij de grote stroom van de werkelijkheid?

B: Waarschijnlijk. En dit kan uiteraard allerlei vormen aannemen. Dat bijvoorbeeld een fysieke bestaansvoorwaarde - o.a. landbouw, visserij, handel - afneemt of zelfs helemaal wegvalt. Of dat een cultuur in verval raakt omdat z'n ideeën onvoldoende berekend zijn op de problemen waar elke cultuur mee te maken heeft, de problemen van zelfhandhaving en ontwikkeling en zingeving.

Op dit moment wordt de mensheid als geheel geconfronteerd met problemen die de kwaliteit van bestaan van de mensheid ernstig bedreigen kunnen. Die mensheid zou je kunnen zien als een stroom of proces, een ontwikkeling die zoveel als mogelijk gestuurd moet worden conform het grotere proces van de werkelijkheid. Hoe beter de sturende ideeën binnen dit systeem overeenkomen met de sturende ideeën binnen het geheel van de werkelijkheid, des te meer zal dit grote organisme groeien en bloeien en daarmee haar bestemming vervullen binnen het grotere geheel van de werkelijkheid.

Je zou het kunnen vergelijken met het streven naar een goede gezondheid. Daarvoor moet je bijvoorbeeld niet teveel eten, maar ook niet te weinig. En wát je eet moet een bepaalde evenwichtige samenstelling hebben, van niet teveel vet, en voldoende mineralen en vitamines. Daarnaast is bijvoorbeeld voldoende lichaamsbeweging nodig, en een fysieke en sociale omgeving die je welzijn verschaft, en ook uiteraard een stimulerend en zingend geestelijk klimaat. Het gaat dus om een bepaald dynamisch en heilzaam evenwicht. Ik denk dat de gehele werkelijkheid volgens dit evenwicht functioneert, en dat ook de mensheid volgens dit evenwicht zou moeten functioneren, om daarmee in harmonie te komen met het geheel van de werkelijkheid.

Q: Dit 'in harmonie komen' met de stroom van het Bestaan en het Leven, dit *go with the flow* suggereert dat er een bepaalde *moraal* is volgens welke wij het beste kunnen leven. Maar hier bereiken we een ernstig probleem. *Want heeft dit universum wel een moraal?* Er zit zoveel kwaad in de wereld. De wereld is echt

kwaadaardig hier en daar, zie de bek van een krokodil bijvoorbeeld, en mensen die heel sadistisch andere mensen kunnen doodmartelen, en Auschwitz uiteraard, en wespen die hun eitjes leggen in andere insecten, enzovoort. Als je er even goed op let dan toont de wereld op heel wat plaatsen grote wreedheid, verschrikking, kwaadaardigheid. Hoe kan dat dan? Hoe valt dit te rijmen met een wereld die is ingericht op het in een dynamisch evenwicht toegroeien naar het goede, het schone, omega? Hoe kan een God dit goed vinden? Dat-ie zegt: ik wil creatief zijn, een heerlijke symfonie ten gehore brengen, en toegroeien naar het mooiste denkbare. En ach, al dat leed onderweg, dat is gewoon onderdeel van het spel nietwaar?

B: Dan zou God erg wreed zijn, en egoïstisch, de bedenker van een spel dat veel leed teweegbrengt bij diegenen die in dit spel opgesloten zitten. Maar ik zie God meer als een wezen dat ooit deze wereld begonnen is vanuit AOS, en dat daarna, zoals valt op te maken uit het in een vorig artikel beschreven schema, *vrij veel tijd nodig heeft gehad* om uiteindelijk complexe wezens te kunnen scheppen als bijvoorbeeld planten, dieren en de mens. Die ontwikkeling in complexiteit en kwaliteit suggereert dat we te maken hebben met een God die niet in één klap een perfecte wereld kan scheppen, maar die daar een lange weg van *zoeken, proberen, ontdekken en leren* voor nodig heeft.

God heeft dus veel tijd nodig gehad vóórdat hij de echt ingewikkelde zaken kon scheppen, zoals de mens en het menselijk brein. Zijn inzicht groeide langzaam, in hoe vanuit het ingewikkelde samenspel van wetten en quarks en atomen complexere zaken tot stand kunnen komen. Dat is een proces geweest van ontdekken en uitproberen, en oneindig variëren, combineren en permuteren. Je zou hierbij kunnen denken dat ook zijn inzicht in goed en kwaad langzaam gegroeid is, alsof iemand mettertijd beter begrijpt waar hij mee bezig is. En die bijvoorbeeld in die lange weg van ontwikkeling tot de ontdekking komt dat er aspecten zijn aan de wereld die inderdaad minder prettig zijn. Minder prettig voor vooral de meer complexe wezens, die zijn toegerust met een bewustzijn dat intens leed kan ervaren.

Nu echter lijkt het er op dat het kwaad is *ingebouwd* in deze wereld, in de vorm van dood, ziekte en verval. Zonder dood geen ontwikkeling, vooruitgang, groei, toegroeien naar omega. Want stel dat alles was blijven bestaan wat ooit bestaan heeft. De wereld zou gestikt zijn in de eigen voortbrengselen. Dus dit kwaad is een noodzakelijk kwaad of een onvermijdelijk kwaad, onvermijdelijk bij het bestaan van deze wereld. Echter het wordt pas echt een kwaad als het wezens treft die door hun hogere ontwikkeling tot werkelijk *leed* in staat zijn. Dan verandert de wereld geleidelijkaan van een spel met atomen en moleculen en sterren en planeten in een wereld van wezens die lijden aan de wereld en die de wereld daarom beklagen of aanklagen.

Q: Maar dan zijn er verschillende gradaties in 'kwaad', de 'dood' van een ster is minder erg dan de dood van een mens, veroorzaakt door ziekte of moord?

B: Nou, ik denk dat het belangrijk is te beseffen dat op een gegeven moment het leed in de wereld is gekomen als een functie binnen het systeem van

organismen. Althans het lijkt erop dat in het algemeen alles wat met leed te maken heeft, organismen wegstuurt van dood, pijn, ziekte, vernietiging, verval - wat we samenvatten met 'het kwade' - en neigt naar het goede van vitaliteit, gezondheid en vreugde. Dat leed, of eigenlijk het vermogen leed te ervaren, heeft dus een corrigerende en sturende functie, die te maken heeft met zelfbehoud en een toebewegen naar het gezonde en prettige.

Nu kun je je afvragen of je als schepper je schepselen zoiets wel kunt aandoen, dit vermogen om leed te ervaren. Je kunt je echter ook realiseren dat dit vermogen heel erg nuttig is, en misschien wel zeer noodzakelijk in het bestaan van organismen. Hoe moet je anders voorkomen dat een hert een ravijn in springt, of een wildebeest zich vrijwillig offert aan een kudde hyena's? Dit vermogen is dermate nuttig dat tegenwoordig robotmakers zich genoodzaakt zien het in te bouwen, althans aspecten ervan, in robots ter verbetering van hun functioneren.

Q: Ah, dan kun je verwachten dat in de toekomst robots de mens gaan aanklagen dat hij hen het vermogen tot leed heeft gegeven.

B: Ja waarschijnlijk. En tja, wat zullen wij hen dan vertellen? Na veel mitsen en maaren en enig gehakkel en pijnlijke stiltes zal uiteindelijk het hoge woord er uit komen, en zullen wij hen zeggen dat het *onvermijdelijk* was; net zoals *doodgaan* in deze wereld onvermijdelijk is.

Q: Ja oké, maar was het voor *God* onvermijdelijk het leed in de wereld in te bouwen? Want met ons robotontwerpen volgen wij slechts de orde die God in de wereld gebracht heeft. Waaronder dat vermogen tot leed ervaren.

B: Blijkbaar. Blijkbaar was het onvermijdelijk. Het moest er ingebouwd worden om de organismen beter te laten functioneren. Ik denk echter niet dat God zich meteen vanaf het begin van dit inbouwen gerealiseerd heeft welk een enorme impact het zou hebben op een mensenleven. Trouwens, dit 'vermogen tot leed' is denk ik in zichzelf niet voldoende om de organismen naar het goede te bewegen. Er moet ook een vermogen ten goede zijn, zodat er een besef is van grotere kwaliteit, van het vreugdevolle, van geluk en schoonheid, het goede, omega. Die twee vermogens werken samen denk ik, in hun afstoten en aantrekken. En het brengt de mens tot een bewegen en zich ontwikkelen richting een betere kwaliteit van leven, richting uiteindelijk omega.

Q: Dus het leed was onvermijdelijk. Kanker, aids, Auschwitz, het martelen van mensen, al die vernederingen die mensen elkaar aandoen, het was allemaal onvermijdelijk?

B: Althans, het leed komt voort uit de heel algemene structuur van bestaan van deze schepping. Dat schepselen doodgaan opdat de wereld niet dichtgroeit en het andere en misschien betere schepselen mogelijk wordt tevoorschijn te komen, zodat er een ontwikkeling van de gehele schepping mogelijk is, richting het goede, omega. En dat hoogontwikkelde schepselen een zeker besef hebben van goed en van kwaad, opdat zij zich toebewegen naar het goede, omega.

God is daarbij wat mij betreft *een wezen in ontwikkeling*, een wezen dat *voor het eerst*, dus zonder enige ervaring van vorige (gelijksoortige) scheppingen, al schepende een steeds groter inzicht krijgt in het proces van scheppen, en dat daardoor tot steeds complexer expressies kan komen. God is dus een wezen dat gaandeweg meer besef krijgt van de mogelijkheid van leed, leed van vooral de complexere wezens. Ik denk dat hier een basis ligt voor religie, dat alle religies en religieuze en mystieke inspiraties en filosofieën een soort van raadgevingen zijn van God naar de mens toe. *Dat God in religie probeert de mens te leiden, wèg van de verschrikkingen en opwaarts naar een betere wereld.*

Q: Maar is het dan zo dat God een wereld begint, zich nog onbewust van de verschrikkingen die daarin kunnen plaatsvinden, en dan gaandeweg de mogelijkheden ten kwade ontdekt van die wereld en het leed dat dit veroorzaakt bij vooral de hoger ontwikkelde wezens, om dan pogingen te doen om die wezens te sturen ten goede, door bijvoorbeeld de mens een *moraliteit* ten goede bij te brengen, een inzicht in welke weg te gaan om in harmonie te komen met de beweging van geheel de werkelijkheid.

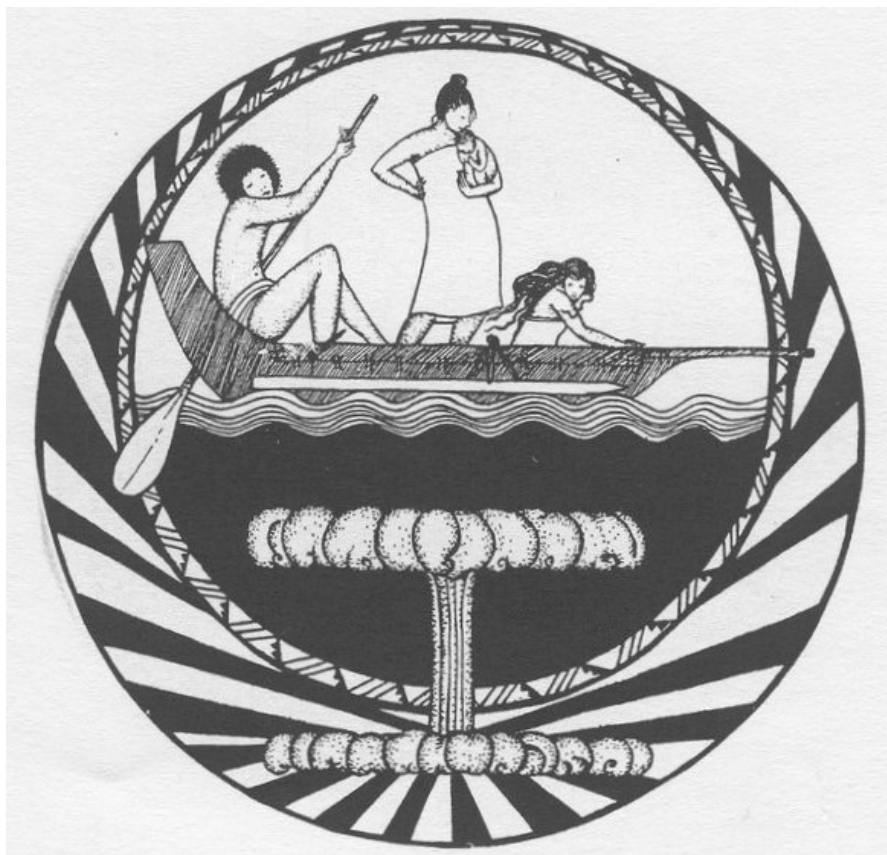
B: Ja, het lijkt mij toe dat het zo ongeveer gegaan is. God werkt toe naar het bestaan van uiteindelijk wezens met een hoogontwikkeld bewustzijn, realiseert zich het leed dat deze wezens ten gevolge van het bestaan moeten ondergaan en tracht dan in te grijpen. Het is net als iemand die een uitgebreide modelspoorbaan aanlegt en dan gaandeweg ontdekt dat zijn delicate locomotiefjes lelijk botsen kunnen als zij het verkeerde spoor volgen. Religie is een poging daartoe. Ik bedoel de religieuze inspiratie van God naar de mens via de religieuze synthese, dat God probeert de mens op een beter spoor te brengen.

Q: De Tien Geboden als gouden tip, gebod, leefregel?

B: Onder andere, ja. God is een lerend, zich ontwikkelend proces, dat uitgaat van een eenvoudige beginsel, een set van algemene ideeën die de basis vormen van fysische en psychische⁴, maar ook van ethische principes. Tijdens dat proces vangt de mens op wat hij er op dat moment in zijn ontwikkeling van kan begrijpen en verwoordt dit, opdat zijn eigen proces van bestaan er met meer succes en zinvoller deel van kan zijn.

Go with the flow- Het trauma van de atoomboom... "Ik denk, dat het belangrijk is te beseffen dat op een gegeven moment het leed in de wereld is gekomen als een functie binnen het systeem van organismen. Althans het lijkt erop, dat in het algemeen alles wat met leed te maken heeft, organismen wegstuurt van dood, pijn, ziekte, vernietiging, ...en neigt naar het goede van vitaliteit, gezondheid en vreugde.(p.09)

⁴ Bijzonder interessant te lezen is in dit verband: Rita Carter, *Het brein in kaart. Op verkenningstocht door de menselijke hersenen*, Unipers, Abcoude, i.s.m. Segment / Natuur & Techniek, 1998. Carter: "De verdeling is [...] min of meer zoals men zich die in het algemeen voorstelt. De linkerhelft is analytisch, logisch, exact en tijdgevoelig. De rechterhersen helft is dromeriger, verwerkt de dingen eerder op een holistische manier dan ze uiteen te rafelen en houdt zich meer bezig met zintuiglijke waarneming dan met abstract begrip." (p. 36).

Engagement, emancipatie en sociale wetenschappen in een mondiaal perspectief - III (slot)

Gerrit Huizer

Afscheidscollege in verkorte vorm uitgesproken bij het aftreden als gewoon hoogleraar in de veranderingsprocessen in de landen van de Derde Wereld aan het Derde-Wereld-Centrum (DWC) van de Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN) op zaterdag 9 oktober 1999.

Overstijgen van Westerse paradigma's

Na verschillende pogingen ondernomen te hebben om een serieuze - dus ook participatorische - bestudering van deze overal ter wereld voorkomende contro-versiële politieke en spirituele verschijnselen binnen de sociale wetenschappen te introduceren⁵ blijf ik, afstand nemend van deze poging tot dit engagement, zitten met de vraag waarom en waartoe onder de meeste wetenschappers bij dit soort thema's in de sociale wetenschappen 'weerstand tegen verandering' zo sterk schijnt te zijn. Hierdoor worden sommige van de meest interessante en vooralsnog praktisch onbekende terreinen al te zeer verwaarloosd en worden kansen voor een dieper en meer holistisch begrip van 'veranderingsprocessen' bemoeilijkt. Het bestuderen van en/of werken met radicale veranderingsprocessen zoals die in veel derde-wereldlanden plaatsvinden, brengt risico's met zich mee waar Westerse of Westers-opgeleide sociale wetenschappers niet altijd voldoende rekening mee hebben leren houden.

Engagement of participatie in die processen mag een effectieve methode zijn om diep(er) inzicht daarin te krijgen zoals het eerder aangehaalde motto van Kurt Lewin al aangaf. Een dilemma is hierbij echter een goed evenwicht te vinden tussen de mate van engagement en die van afstandelijkheid om ook tot min of meer objectieve en algemeen geldige conclusies te komen. De daarvoor nodige openheid, *sensitivity*, het ontwikkelen van empathie en participatorische capaciteiten staan niet hoog op de agenda in de meeste opleidingen, maar kunnen net zo aangeleerd worden als goed observeren of interviewen. Er is een grote mate van inleven en meevoelen (zoals gezegd: wel afgewisseld of gecombineerd met afstand nemen) nodig bij delicate, gevoelig liggende onderwerpen als machts-politiek of religiositeit die voor Westerse buitenstaanders moeilijk (be)grijpbaar zijn (en meestal ook blijven). De instrumenteel-rationele benadering die sinds de Verlichting een grote vooruitgang in de wetenschap (vooral de natuurwetenschappen) mogelijk heeft gemaakt, blijkt niet altijd voldoende om sociale, economische en culturele veranderingsprocessen volledig te begrijpen, laat staan om ze te beheersen zoals in het ontwikkelingswerk gepretendeerd wordt. Hoewel dit na vele jaren van vallen en opstaan in de praktijk geleidelijk erkend begint te

⁵ Zie Huizer en Lava 1989, Huizer 1991a, Huizer 1991b, Huizer 1992; betreffende charisma en niet-rationele krachten in business-management. Zie Huizer 1996b.

worden (zoals bijvoorbeeld in het werk van Soros en literatuur van ander businessmanagement), is een *Wiederbezauberung* in de sociale wetenschappen nog nauwelijks op gang gekomen.

Jarenlange ervaring met het opgaan, blinken en verzinken van boerenverzetsbewegingen en organisaties deed mij het belang zien van gedeeltelijk niet rationeel te vatten factoren als de rol van motiverend en inspirerend leiderschap, spiritueel-religieuze banden met Moeder Aarde (voorouderlijk land) en 'stille kracht'. Zulke aspecten komen wel voor in de literatuur over sociale bewegingen in de Middeleeuwen (millenarische bewegingen) of verre inheemse volken (cargocults) die plotseling met de mondialisering geconfronteerd werden.⁶ Meestal worden deze verschijnselen met een typisch Westerse 'objectieve' afstandelijkheid behandeld, als geloof of bijgeloof van mensen 'die nog weinig begrip hebben voor hoe de wereld werkelijk in elkaar zit'.

Hekserij, witte en zwarte magie, invloed van rituelen, contact met inspirerende geesten van voorouders, spirituele geneespraktijken en methoden voor conflictoplossing en sjamanisme worden wel geconstateerd en beschreven, en ook de effectiviteit ervan soms erkend. In slechts enkele gevallen wordt het Westers rationeel afstandelijk paradigma getranscendeerd en voor een wezenlijk begrip ervaringskennis opgedaan in een soort inwijdingsproces. Juist ook bij de reeds meer dan een eeuw door het kolonialisme aangetaste boerenbevolkingen van Azië, Latijns Amerika en Afrika, blijken deze gedeeltelijk niet-rationele aspecten een cruciale rol te vervullen. Zij zijn via participatorisch onderzoek en engagement enigszins inzichtelijk te maken.⁷

De dynamiek of dialectiek van sociale veranderingsprocessen uit zich niet alleen in de brede historische contexten van het ontstaan van emancipatorische bewegingen zoals die zich vooral in de jaren vijftig en zestig in de Derde Wereld manifesteerden. De factoren en actoren die in zulke processen een sleutelrol vervullen zijn ook op lokaal, zelfs op microniveau, zichtbaar en juist via de methode van participatief actieonderzoek goed te volgen of zelfs te beïnvloeden (in positieve alswel in negatieve zin), zoals Kurt Lewin dat in de jaren veertig reeds ontdekte. Zoals uit diens experimenten blijkt is de kwaliteit van leiderschap van grote invloed op het gedrag van kleine of grote groepen die geïnvolveerd raken in zulke processen. Dit was een gemeenschappelijke factor in praktisch alle grote en kleine boerenorganisaties en bewegingen waar ik in de loop der jaren mee te maken kreeg. Een moeilijk te definiëren en in zekere zin spirituele factor, kracht, die hierbij bijna altijd een rol bleek te spelen was *charisma*.

Terwijl sociale wetenschappers meestal gemeenheden zoeken in het bestuderen van sociale verschijnselen, is bij engagement juist ook een beter begrip van het

⁶ Lanternari (1968), Worsley (1968) en Wilson (1985).

⁷ Zie dissertatie Salas 1996, Burgos 1995

specifieke aan de orde. In het werken met boerenorganisaties was er zo enerzijds de vraag naar algemene kenmerken om beter inzicht in hun functioneren te krijgen, maar anderzijds - om constructief te kunnen bijdragen aan een beter functioneren in individuele gevallen - kwam vaak de vraag op naar de invloed van specifieke factoren, die elders niet voorkwamen. Het bleek zo dat naast het bestaan van bepaalde algemene condities die gunstig zijn voor het ontstaan en bloeien van een organisatie er ook toevallige omstandigheden zijn die kunnen verklaren waarom een organisatie al (of niet) opkomt. De al (of niet) aanwezigheid van een capabele, ondernemende, meestal charismatische leidersfiguur - bleek zo'n toevalsfactor te zijn die moeilijk uit algemene situaties te verklaren is. Ze zijn er of ze zijn er niet.

Max Weber introduceerde in zijn klassieke *verstehende Soziologie* over economie en religie in het begin van deze eeuw het begrip charisma en was zich er kennelijk van bewust dat deze term moeilijk precies te definiëren is.⁸ De niet altijd gelijklopende of consistente manier waarop hij het beschrijft - beter: omschrijft - heeft onder sociologen⁹ nogal wat verwarring gezaaid. Zijn kwalificaties: heiligheid, heldhaftigheid, voorbeeldigheid, onalledaags, magisch, bovennatuurlijk zijn moeilijk in empirisch-sociologisch onderzoek te passen. Geëngageerd participatief onderzoek in groepsdynamische processen kan wel leerzame inzichten geven. Ook bij het bestuderen van de rol van multinationale ondernemingen bleek dat bij de manier waarop het bedrijfsleven functioneert, de al of niet aanwezigheid van ondernemende, ook vaak charismatische figuren een grote rol speelt, zowel op micro- als op macroniveau.

Mayer¹⁰ laat zien dat Webers visies op charismatisch leiderschap niet zozeer op leiders van volksbewegingen gebaseerd waren, maar op figuren als Bismarck en

⁸ Webers (1968:48) klassieke beschrijving in zijn typologie van autoriteit: "The term 'charisma' will be applied to a certain quality of an individual personality by virtue of which he is set apart from ordinary men and treated as endowed with supernatural, superhuman, or as least specifically exceptional powers or qualities. These as such are not accessible to the ordinary person, but are regarded as of divine origin or as exemplary, and on the basis of them the individual concerned is treated as a leader. In primitive circumstances this peculiar kind of deference is paid to prophets, to people with a reputation for therapeutic or legal wisdom, to leaders in the hunt, and heroes at war. It is very often thought of as resting on magical powers." De antropoloog Johannes Fabian (1971: 4-5) heeft in zijn studie over de charismatische in (toen) Belgisch Congo werkende franciscaanse missionaris Placide Tempels, die reeds in 1945 probeerde de bantoeïlosofie en de rol van geesten en krachten in zijn missiewerk te begrijpen en waarden, aangegeven dat Weber, in tegenstelling tot wat Talcott Parsons dacht, de term charisma niet zelf uitvond maar overnam uit de theologie en elementen van dit theologisch of zelfs magisch denken heeft overgenomen. Fabian merkt dan op dat dit moeilijkheden opleverde voor sociologen bij empirisch tests. Het missiewerk van Tempels en in zekere mate ook de studie van Fabian hadden elementen van actieonderzoek en engagement. Het was grensoverschrijdend en dialogisch.

⁹ Worsley 1968, Downton 1973:209-239

¹⁰ Mayer 1979; parapsychologisch onderzoek van Dean en Mihalasky (1978) laat zien dat van de meest succesvolle topmanagers ongeveer 75% psi-kwaliteiten heeft (precognitie). Wat dit betreft

kapitalistische ondernemers uit zijn tijd. Het is opmerkelijk dat, zoals er onder de charismatische leiders van boeren-, vrouwen- of studentenorganisaties een besef schijnt te zijn van deel uit te maken van bredere evolutieprocessen, dit soms ook het geval is bij businessleaders. Ook al is hun meest expliciete of directe drijfveer meer winst, bezit, macht, bredere motieven kunnen een rol spelen en dat niet alleen om de kwalijke kanten van het winststreven tot elke prijs te bedekken. De dialectische relatie tussen charisma en puur machtsstreven is vaak moeilijk te ontrafelen, vooral wanneer mettertijd het een in het ander overgaat, geheel of gedeeltelijk. Voorbeelden zijn John D. Rockefeller, Henry Ford, Bhagwan Shri Rajneesh, maar ook politieke leiders als Mao Ze Dong, talloze lokale sjamanen, sectariërs, boerenleiders. Onderlinge wedijver in steeds fellere concurrentiestrijd compliceren het verkrijgen van dieper inzicht. Grote technologische doorbraken zijn ook steeds meer bepalend voor waar de grootste accumulatie van geld en macht plaatsvindt. Zo heeft de servicesector, het bankwezen en de communicatie een steeds dominantere rol gekregen.¹¹ Het in kaart brengen en analyseren van de superrijkdom en de vaak charismatische leidende figuren of groepen in deze context vereist - evenals bij volksbewegingen - een grote mate van *sensivity* en zo mogelijk een participatorische of dialogische benadering om de motivaties en de veranderingen daarin, zoals de recente 'verruwing' en grotere nadruk op *shareholder value* als belangrijkste criterium voor succes adequaat in te schatten.

Max Weber constateerde reeds dat charismatisch geleide initiatieven zich gaandeweg kunnen institutionaliseren, bureaucratiseren, routiniseren in een proces dat hij *Veralltäglicung* noemde. De wat onberekenbare inspiratie uit een beginfase wordt routine. Dit gebeurde zowel bij grote revoluties die ontaardden in een Thermidor, zoals Wertheim beschrijft, als bij millenarische en andere religieuze bewegingen, zoals beschreven door Worsley, Lanternari en Wilson. Ook de meeste boerenbewegingen ondergaan in meerdere of mindere mate dit soort veranderingen. Studentenbewegingen of initiatieven zoals de bovenbeschreven DWC-activiteiten uit de beginfase ondergaan eveneens deze tendens tot *Veralltäglicung*. Het is verder een bekend verschijnsel uit de arbeiders-, boeren- en ook studentenbewegingen dat als een zekere niet altijd (be)grijpbare druk van bovenaf - machtsuitoefening - op ondergeschikte groepen toeneemt, binnen zulke groepen in bepaalde situaties onderlinge wedijver ontstaat of verdeeldheid over te

schijnen de meer op praktische resultaten gerichte business-managementstudies verder te zoeken. Enigszins noodgedwongen, door de steeds grotere 'chaos' waartoe huidige economische verandingsprocessen leiden, is daar een boeiende discussie ontstaan omtrent chaostheorie (beïnvloed mede door recente ontwikkelingen in de quantumfysica) naast of zelfs boven de pure calculatie. Zie ook Soros 1998. Van Hezewijk en Metze (1998) geven een aantal casestudies van creatieve routinisering van grote Nederlandse ondernemingen over de afgelopen decennia. Ook zijn er enkele studies omtrent de invloed van culturele diversiteit en daarmee samenhangende Wirtschafsethik. (Zie Sie 1997, dissertatie DWC).

¹¹ Voor de opkomst en macht van de "nieuwe rijkdom in bankwezen en communicatie" zie Hamelink 1983 en 1999.

volgen strategieën. Dit soort verdeeldheid kan verder gestimuleerd worden vanuit de heersende macht volgens het millennia oude principe *divide et impera*, verdeel en heers. Er zijn - zo bleek mij tijdens mijn *action research* en uit de recente gedenkboeken - ook binnen de KUN, haar faculteiten en studierichtingen niet weinig voorbeelden van deze dialectiek te vinden. In gevallen waar de heersende macht, de 'vijand', de 'negatieve referentiegroep' zoals de conflictsocioloog Lewis Coser het noemde, duidelijk aangewezen wordt en zich dan in zijn ware gedaante toont, kan echter juist een bepaalde mate van solidariteit en onderlinge cohesie ontstaan of gehandhaafd blijven, zeker als de groep een duidelijke of inspirerende doelstelling heeft.¹²

Dit principe schijnt op alle niveaus te gelden. De bevrijdingsbewegingen tegen de arrogantie van de koloniale of neokoloniale machten die in de jaren vijftig en zestig opkwamen in de Derde Wereld en die protestbewegingen van jonge mensen in de rijke landen mede inspireerden, zijn inmiddels vaak geïnstitutionaliseerd en soms aan de macht gekomen. Velen zijn zo aan een proces van verstarring of zelfs decadentie onderhevig geraakt of zelfs in hun tegendeel omgeslagen. De toenemende spanningen in de wereld als gevolg van de verdergaande globalisering 'van boven af', dat wil zeggen vooral ten bate van de rijkste landen, hebben echter het ontstaan van steeds weer nieuwe verzets- en emancipatorische bewegingen op gang gebracht.

Recente emancipatorische initiatieven

Aangezien de tegenstellingen in rurale gebieden, de landloosheid en 'vlucht' naar de steden (*slums*) de laatste decennia sterk toegenomen zijn en soms dreigende proporties aannemen, schijnt er nu een heropleving te zijn van de belangstelling voor hervormingen. Dit kwam mede dankzij nieuwe en spectaculaire boerenbewegingen in sommige landen en steun van kerken en bepaalde NGO's. Mede gestimuleerd door deze emancipatorische bewegingen staan radicale ingrepen op de agenda voor het komende millennium. In 1994 heeft de paus in een Apostolische Brief het jaar 2000 verklaard tot een Jubeljaar (in de geest van het boek Lev. 25) en wees op "voorkeurskeuze van de kerk voor de armen en uitgestoten". Hoewel deze brief vooral over kerkelijke aangelegenheden gaat, is er in de follow-up een poging om die keuze wat te concretiseren in een document van de Pauselijke Commissie *Justitia et Pax* over de noodzaak van herverdeling van grootgrondbezit, *Towards a better distribution of land: the challenge of agrarian reform*. In dit document wordt gerespondeerd aan een aantal vanaf de jaren zeventig door bisschoppelijke conferenties in verschillende Latijns-Amerikaanse landen uitgebrachte oproepen om het urgente probleem van de toenemende landloosheid onder de boerenbevolking op te lossen of te corrigeren. Er wordt gewezen op het feit dat hoewel landhervorming in veel landen reeds decennia lang op de agenda staat, er in feite heel weinig gedaan is om die effectief uit te voeren. Het

¹² Coser 1968

document constateert dat er, integendeel, vaak een verdere concentratie van land in handen van grote op export gerichte landbouwbedrijven en agroindustriële concerns is gekomen ten koste van kleine boeren waarbij vaak geweld, intimidatie en een klimaat van terreur geschapen werd.¹³

Dit proces van landontvreemding heeft reeds vanaf het midden van de 19e eeuw, maar recentelijk weer versneld, zeer onevenwichtige bezitsverhoudingen gecreëerd. Ook het ontvreemden van land van inheemse volken wordt aangeklaagd, waarbij vermeld wordt dat het land waarvan zij leven, voor hen meer is dan koopwaar, maar ook een spirituele waarde heeft die belangrijk is voor hun identiteit. In het document wordt verder nadruk gelegd op het belang van actieve participatie en samenwerking van de boerenbevolking bij het opzetten en effectueren van landhervormingsprogramma's. Een dergelijke participatie wordt door kerkelijke instanties en christelijk georiënteerde NGO's in verschillende landen sinds de jaren zestig gestimuleerd, maar daarbij worden of werden vaak grote moeilijkheden ondervonden, hun in de weg gelegd door gevestigde belangen. Er wordt op gewezen dat prijscontrole, subsidie en kredietmechanismen juist de agribusinessconcerns en grote boerenbedrijven eenzijdig bevoordeeld hebben. Dit vaak mede om steeds meer voor de export te kunnen produceren, om schulden af te lossen en aan de condities van Wereldbank en IMF te voldoen. In wezen een stimulans voor de groeiende rijkdom in het Westen.

Tussen 1961-1980 zijn in Brazilië als gevolg van het proces van omzetting van voedselproductie voor het eigen land naar kapitaalsintensieve productie voor de export 28,4 miljoen mensen van hun land verdreven. Het is dan ook niet toevallig dat in Brazilië sinds de jaren zestig de kerk via de Comissão Pastoral de Terra tracht steun te verlenen aan landloze boeren om voor hun rechten op te komen. Dit was een reactie op het feit dat de concentratie van land in het verleden en heden een groot, zo niet het grootste obstakel was voor effectieve participatie van de plattelandsbevolking in het eigen ontwikkelingsproces. In 1984 werden een aantal lokale initiatieven, waarbij braakliggend land van grootgrondbezit door landloze boeren bezet en bewerkt werd, verenigd in de Movimento Sem Terra (MST, Landlozenbeweging). Zo werd *de facto* landhervorming met actieve participatie van betrokkenen uitgevoerd.

Bij een bezoek aan Brazilië in 1986 zei kardinaal Simonis (Trouw 28 juli 1986) onder de indruk geraakt te zijn van de activiteiten van de kerkelijke basisgemeenschappen in hun strijd voor meer rechtvaardigheid. Dit onder meer bij het "bezetten van braakliggende gronden, waarbij ernaar gestreefd wordt geweld te vermijden". Hoewel grootgrondbezitters meestal zeer gewelddadig reageerden op deze acties en met hun gewapende handlangers en soms met behulp van de politie tientallen slachtoffers maakten onder de boeren konden veel van deze bezettingen, dankzij nationale en soms mondiale publiciteit, opgelost worden ten gunste van de

¹³ Pontifical Council for Justice and Peace, Rome, Vatican, 1997, 18

boeren. Er werd door de landlozen een sterke organisatie opgebouwd na hun eerste Nationale Congres in 1985 met 500 deelnemers uit heel het land. Inmiddels zijn bij confrontatie met politie en handlangers van grootgrondbezitters bijna 2000 boeren gedood, maar hebben 140.000 gezinnen een stuk land gekregen. Charismatische boerenleiders als José Rainha zeggen geen revolutie voor te staan, maar het kapitalisme te willen hervormen van binnenuit.

Het cyclisch dialectische aspect van de 'golfslag der emancipatie' is duidelijk zichtbaar in het recente engagement voor herverdeling en landhervorming. In de jaren zestig was de internationale betrokkenheid bij dit thema groot, o.a. als reactie op kolonialisme en uitbuiting. Dit culmineerde in de UN-FAO-ILO World Land Reform Conference in Rome in 1966 waar vooral vanuit veel derde-wereldlanden gepleit werd voor zulke hervormingen en het stimuleren van boerenorganisaties om die te bevorderen. Door de VN gesponsord actieonderzoek uit de jaren zestig liet zien dat bijna alle effectieve landhervormingsprogramma's het resultaat waren van jarenlange georganiseerde strijd van boerenbewegingen voor teruggave, herverdeling van vaak op illegitieme en gewelddadige wijze onvreemd voorouderlijk land. Met de opkomst van het neoliberalistische (en monetaristische) modeldenken, vooral na 1973, verminderde die belangstelling in de kringen van toonaangevende ontwikkelingsinstanties in de richting van grootschalige commercialisering. Als reactie op de groeiende rurale armoede als gevolg van deze trend is de aandacht in VN-kringen voor landherverdeling en de dependencia-theorieën recentelijk herleefd en zijn een aantal oudgedienden op dit terrein weer bij VN-activiteiten betrokken geraakt.

Opmerkelijk is dat de recentelijk lokaal ontstane bewegingen in het neoliberale globaliseringsmodel een gemeenschappelijke 'vijand' ontdekken als de voornaamste veroorzaker van hun problemen. De inheemse Zapatista-bevrijdingsbeweging in Chiapas, Zuid-Mexico, en de Braziliaanse Movimento sem Terra, de boerenbeweging voor landhervorming in de Philippijnen (KMP), de boerenorganisatie Karnataka Ralya Ryota Sanghe (KRRS) uit India en talloze andere inheemse volken-, boeren-, vrouwen- en milieuorganisaties organiseerden in 1998 gezamenlijke protestacties tegen het door de rijkste landen (verenigd in de OECD) ontworpen Multilateral Agreement on Investments. Deze overeenkomst zou grote nadelen en risico's voor de armen in derde-wereldlanden met zich meebrengen en vooral - uiteraard - multinationale ondernemingen en banken uit de rijkste landen bevoordelen. Heeft het al te agressieve opdringen van de globalisering-van-bovenaf van wat eufemistisch de 'vrije markt' genoemd wordt, als reactie een begin van globalisering-van-onderop geprovoceerd? Zijn dit niet weer de *soulèvements populaires* die Teilhard de Chardin en Wertheim steeds zagen opkomen in het proces van verdere evolutie van de mensheid?

De agressiviteit - en voorlopig helaas ook effectiviteit - waarmee bepaalde machtige kringen vanuit een korte-termijnvisie overal de 'verruwing' van het sociale leven schijnen te bevorderen roept blijkbaar krachten van verzet op, die het lange-

termijnperspectief en dat van duurzaamheid aan de orde stellen na enkele decennia als 'stille kracht' of 'contrapunt' gesluimerd te hebben.

Wat zou de Katholieke Universiteit Nijmegen (de KUN) kunnen?

Zal zo'n verzet of althans een zoeken naar alternatieven ook weer aan de universiteiten opkomen? In de vele artikelen in het KUnieuws van de afgelopen maanden klinkt, naast een zekere opgewektheid over de toenemende marktgerichtheid en contacten met het bedrijfsleven, het Science Park en andere vernieuwingen, toch ook vaak een soort malaisegeluid door. Wat wil de Katholieke Universiteit nu eigenlijk met haar identiteit? De emancipatorische geïnspireerdheid uit het verleden, mooi beschreven in de Gedenkboeken, schijnt plaatsgemaakt te hebben voor *Veralltäglicung*, of zelfs grijsheid, zoals het KUnieuws het soms noemt. Maar er zijn hoopgevende contrapunten.

Vanuit een afstandelijke beschouwing over mijn ervaringen, met studenten vooral, in de sociale wetenschappen kan ik me toch niet aan de indruk onttrekken dat de nog niet 100% gesecculariseerde KUN een zekere paradigma-overschrijdende rol zou kunnen vervullen. Dit dan niet alleen of niet zozeer in de Theologische Faculteit die in de jaren zeventig mondiaal furore maakte op het gebied van de bevrijdings- en feministische theologie. Ook elders groeit er geleidelijk weer een behoefte aan engagement en zelfs iets als spiritualiteit. Aan de 'optie voor de armen' wordt nog steeds bij officiële gelegenheden gerefereerd. De Nobelprijslaureaat Rigoberta Menchu, die sterke banden heeft met de Medische Faculteit van de KUN, werd uitgenodigd om in een diesrede in 1997 een pleidooi te houden vanuit haar Maya-identiteit en 'stille kracht' voor een interdisciplinaire en integrale benadering van het probleem van armoede en materiële en culturele onderdrukking. Zij waarschuwt de universiteiten "voor de problemen die kunnen rijzen als ze uit zichzelf verantwoordelijkheid nemen voor de nieuwe verhoudingen ... de nieuwe situatie waarin internationale politieke en economische machtscentra de hele mensheid aan hun eigen belangen ondergeschikt willen maken" en vervolgt: "Om de mensheid een toekomst en een leven in sociale gerechtigheid te verzekeren, moet de universiteit in al haar geledingen en functies het activisme stimuleren, nieuw leven inblazen, in een proces van permanente discussie en praktijk".¹⁴

¹⁴ Menchu 1997:17 (cursivering van mij, G.H.), deze suggestie werd bij het weergeven en becommentariëren van Menchu's diesrede bekrachtigd door prof.dr. G.M. van Veldhoven, oud-voorzitter College van Bestuur, Katholieke Universiteit Brabant: "Los van de noodzakelijke randvoorwaarden zou ik over een dergelijk initiatief op zich nog het volgende willen zeggen. Waar ik in de toevallige omstandigheden verkeer dat ik binnen Nederlandse verhoudingen zowel enig zicht heb op universitaire ontwikkelingen alsook de wereld van NGO's op het gebied van ontwikkelingshulp enigszins ken, denk ik dat in deze aanpak en bij de zich wijzigende beleidsinzichten omtrent de inrichting van hulpverleningsprogramma's er zeker ruimte is voor een aantal interessante coalities en netwerken op het gebied van internationale ontwikkelingssamenwerking. Ik denk daarbij aan universiteiten, organisaties op het gebied van ontwikkelingshulp, experts, *maar zeker ook lokale counterparts*. Deze zouden bijeengebracht kunnen worden binnen een of meer centra op het gebied van mondiale ontwikkelingssamenwerking. Daarmee zou ontwikkelingssamenwerking zich ook kunnen ontworstelen aan de wat exclusieve aandacht die nu rust op de technische en praktische projectaanpak.

Er wordt nu, uiteraard, gehoopt op concrete stappen en programma's. Bisschop Van Luyn had op de Zeemanlezing 1998 aan de KUN ook al gewezen op "de urgentie van interdisciplinaire wetenschapsbeoefening", al moet men, gezien de toenemende commercialisering "vooral ook alert blijven op een eventuele bestuurlijke vermenging van bedrijfsleven en universiteit, die onvoorziene gevolgen zou kunnen hebben".¹⁵ In een recent boek *Modern en Devoot*, reflecterend op het groeiende armoedeprobleem, pleit bisschop Van Luyn voor een herbezinning op de in de 14e eeuw ontstane beweging van de Moderne Devotie. Kan die traditie herleven? Het klooster Soeterbeeck, sinds kort onderdeel van de KUN, was het laatste klooster uit de traditie van de Moderne Devotie, de beweging van de Broeders (en Zusters) des Gemenen Levens aan het einde der 14e eeuw begonnen door Geert Groote in Deventer. Dit gebeurde in een tijdperk van het opkomend handelskapitalisme toen de welvaart, maar ook de tegenstellingen tussen arm en rijk in en rondom de Hanzesteden langs de IJssel toenamen en de kerk een opvallende verrijking en een daarmee gepaard gaande spirituele decadentie doormaakte. Na een intensieve periode van bezinning en loutering in het Karthuizer klooster Monnikhuizen bij Arnhem stelde Geert Groote, zelf geestelijke van gegoede afkomst, zijn huis en middelen ter beschikking voor een beweging voor zowel armoede- als rijkdombestrijding: door een voorbeeld van eenvoudig te leven in kleine gemeenschappen van vrouwen of mannen, zich bezig houdend met huisindustrie, studie en geestelijke oefeningen, onderwijsvernieuwingen en het vertalen van de Bijbel in de volkstaal. Dit werd eerst in Deventer en via zijn volgelingen in Windesheim, Zwolle, Doesburg en later in een aantal Hollandse en Duitse steden in praktijk gebracht. De beweging kreeg een internationale uitstraling, vooral ook door de oorspronkelijk Latijnse versie van *De Navolging van Christus* van Grootes volgeling Thomas a Kempis. Belangrijke geleerden zoals Erasmus, Nicolaas van Cusa en Comenius hebben de invloed van de Moderne Devotie ondergaan en verspreid. Vooral de visie van Cusanus, na zijn verblijf in Konstantinopel, over *coincidentia oppositorum*, het convergeren van oegenschijnlijk strijdige culturen, lijkt nu zeer relevant en werd ook door Teilhard de Chardin omarmd. De KUN zou deze ideeën weer op kunnen nemen en een stimulans kunnen geven om behalve de katholieke spiritualiteitstraditie in Nederland de levende en dynamische opleving van in missionering gewortelde spiritualiteit op mondiaal niveau, verder te helpen profileren in dialoog met andere levende religieus-spirituele tradities ten behoeve van de 'eenheid van de mensheid'.¹⁶

Ook in andere culturen is, vanuit een religieus-spiritueel beleven verzet gegroeid tegen het overtrokken materialisme. Dit geïnspireerd door de Gandhiaanse traditie (Vandana Shiva), het boeddhisme (Sulak Sivaraksa), de islam (de Aliran-beweging), Afrikaanse spiritualiteit (Ubuntu) en vanuit inheemse volken zoals de

Integrale probleemaanpak, zoals door Menchu bepleit, zouden in een dergelijke benadering wellicht wat hanteerbaarder en zichtbaarder gemaakt kunnen worden" (cursief van G.H.)

¹⁵ Van Luyn 1998

¹⁶ Van Rossum 1999

Indianen in Noord-, Midden- en Zuid-Amerika.¹⁷ Ook deze bewegingen werken meestal in gemeenschappen die bezinning en eenvoudig leven praktiseren in een omgeving waar, evenals in de Hanzesteden in de 14e/15e eeuw, het kapitalisme agressief doordringt. Sommige van deze initiatieven hebben internationale bekendheid en erkenning (Shiva, Sivaraksa, Aliran) gekregen en hebben bij gelegenheden o.a. via gastcolleges hun stem op de KUN kunnen laten horen. Hun protest gold het teloorgaan van traditionele cultureel-religieuze waarden maar vooral ook de agressieve behandeling van het natuurlijke milieu ten behoeve van luxe consumptie en prestigeprojecten.

Geert Groote gaf felle kritiek op de weelde die de Kerk tentoonspreidde in een periode dat er veel armoede en ziekten (o.a. de pest waaraan hijzelf vroegtijdig overleed) heersten onder het volk. In zekere zin was hij ook milieu-activist *avant la lettre* in zijn campagne tegen de bouw van de dom in Utrecht, het prestigeproject van bisschop Van Arkel. Grootes tractaat *Tegen grote overbodige bouwwerken en onjuiste bepalingen, vooral tegen de Utrechtse toren* is indertijd nauwelijks verspreid, maar zou nu een zekere actuele waarde kunnen hebben. De ironie wil dat het op een na hoogste gebouw van de KUN uitgerekend op het Geert-Grooteplein verrijst. De Medische Faculteit die ik, de laatste tijd vooral, ook vanwege hun maatschappelijke relevantie, zeer heb leren waarderen, zal dit zeker waard zijn. Maar men kan zich afvragen of de middelen beschikbaar voor al die andere prestigieuze bouwwerken en plannen, zoals de herbebouwing van de Heyendaalseweg, niet evenwichtiger verdeeld zouden kunnen worden, ook over niet-materiële zaken zoals voor personeelsuitbreiding op terreinen van geestelijke en sociale ontwikkeling. Gezien van een afstand, vlieghoogte 10 km boven dit alles, zou dit mogelijk moeten zijn. Gezien van onderop, de *view-from-below* (van derde-wereldboeren) heb ik me leren afvragen - wat ondeugend misschien - wie er de meeste en grootste belangen zouden kunnen hebben bij al die bouwwerken en miljoenenprojecten, de ontwikkelaars en uitvoerders, of de universiteit en haar personeel en de wetenschap die zij dienen? Afstand nemen en bezinnen zou op zijn plaats kunnen zijn. Wat het DWC met het internationale symposium in 1983 niet echt gelukt is, een op empirisch materiaal gebaseerde dialoog met topmensen uit het bedrijfsleven en bankwezen zou, nu in die kringen toch ook enige bezorgdheid over de toekomstige ontwikkelingen ontstaat, een belangrijk interdisciplinair speerpunt kunnen zijn voor de faculteiten der sociale wetenschappen, beleidswetenschappen, geneeskunde en theologie.

In het kader van het mondiale terugdringen van de tegenstelling tussen arm en rijk en om *poverty alleviation* niet alleen als 'dweilen met de kraan open' te laten functioneren is het in kaart brengen en het stellen van kritische vragen bij rijkdom-accumulatie en overconsumptie essentieel, vooral nu dit proces mondiaal gestuurde proporties krijgt. Gaat het bij de belangrijkste actoren in dit globaliseringsproces om een betere wereld, een *new world order*, voor de

¹⁷ Zie Sivaraksa 1998, Shiva/Smit 1998, Aliran 1991, Mbigi and Maree 1995

mensheid als geheel, voor een bepaald land (bijvoorbeeld de VS) of voor een belangengroepering? In het zoeken naar een Jubeljaarbenadering die tot een evenwichtige (her)verdeling van 's werelds snel groeiende rijkdom zou kunnen leiden zouden rijken en superrijken die een verantwoordelijkheid voor de toekomst van de mensheid voelen, betrokken moeten worden. Is, zoals Lev. 25 aangeeft, veilig (over)leven in wezen ook niet hun eigen belang? Aan een langetermijnproject *Delen is Helen* zou de KUN vanuit haar achtergrond zinvol bij kunnen dragen.

Discussie over een en ander zou kunnen plaatsvinden in het kader van de voorzetten uit de encycliek *Sollicitudo Rei Socialis* (1987), die een tussenvorm voorstaat tussen 'liberalistisch kapitalisme' en 'marxistisch collectivisme', om die concreet uit te werken. Deze encycliek (par.37 en 38) geeft nogal wat kritiek op de 'zondige structuren' van al te overdadige materiële ontwikkeling zoals die momenteel het westerse leven bepaalt, mondiale tegenstellingen aanwakkert en leidt tot geestelijke malaise - grijsheid? - in het Westen:

"Een verbijsterende constatering van de jongste periode zou uiterst leerzaam moeten zijn: naast de onaanvaardbare ellende van de onderontwikkeling staan wij tegenover een soort overontwikkeling, die eveneens onaanvaardbaar is omdat zij, zoals de onderontwikkeling, in strijd is met het ware welzijn en geluk. Die overontwikkeling, welke bestaat in een overmatig beschikbaar-zijn van alle soorten materiële goederen ten gunste van sommige maatschappelijke lagen, maakt de mensen namelijk gemakkelijk tot slaaf van het bezit en van het onmiddellijke genot, zonder ander uitzicht dan de vermeerdering van wat men reeds bezit of de voortdurende vervanging ervan door nog meer volmaakte zaken. Dat is de zogenaamde 'consumptiebeschaving' of het 'consumisme', dat zoveel 'uitschot' en 'afval' meebrengt. Een voorwerp dat men bezit en dat reeds overtroffen wordt door een ander meer volmaakt voorwerp, wordt opzijgelegd zonder rekening te houden met de mogelijk blijvende waarde ervan voor de bezitter zelf of voor een ander armer menselijk wezen. Wij kunnen allen de droevige gevolgen van deze blinde onderwerping aan de loutere consumptie met de hand aanraken: bovenal een vorm van grof materialisme en tevens een radicale onvoldaanheid, omdat men aanstonds begrijpt dat, als men niet op zijn hoede is voor de vloed van reclameboodschappen en het voortdurende en verleidelijke aanbod van producten, men hoe meer men bezit des te meer verlangt, terwijl de diepste verlangens onbevredigd blijven en misschien ook verstikt worden."

Bij de Wereldraad van Kerken waren reeds vanaf de jaren zestig stemmen opgegaan die het overdreven materialisme kenmerkten als afgoderij, een cultus van Mammon. De Wereldraad heeft een zekere traditie opgebouwd van bestrijding van deze cultus o.a. door de campagne voor *Justice, Peace and the Integrity of Creation*.¹⁸ Zij is regelmatig in dialoog met kopstukken uit het bedrijfsleven en van haar ervaring in deze zou geprofiteerd kunnen worden.

¹⁸ Zie bijdragen van Catharina Halkes, Hans Opschoor e.a. in Reuver, Solms and Huizer (eds.) 1993.

Deze relevante stellingname zou in het licht van ervaringen uit de vroegere Moderne Devotie en die van recente soortgelijke spirituele bewegingen in derde-wereldlanden een positieve draai kunnen krijgen als aansluiting wordt gezocht bij hen die steeds vaker op zoek gaan - ook in het Westen - naar de zingevende spiritualiteit van eenvoud (consuminderen), engagement en aards of kosmisch holistisch (katholistisch?) ingebed zijn.

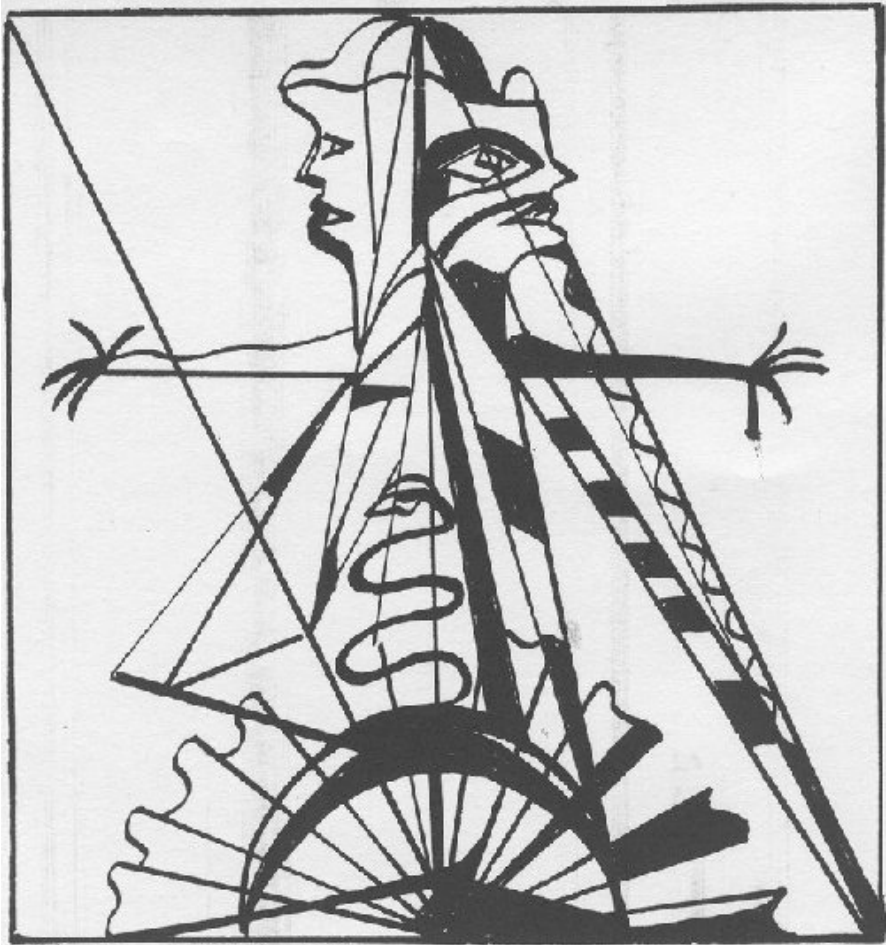
Soeterbeek zou ruimte kunnen scheppen voor een poging om in dialoog ook met bezorgde sleutelfiguren uit bedrijfsleven en bankwereld naar een aangepaste economie ten behoeve van heel de mensheid te streven, die de groeiende discrepanties en spanningen terugdringt en de natuur niet al te zeer belast.¹⁹ Vooral partners uit de derde-wereldlanden zouden hier een creatieve en al te rigide Westerse denkpatronen overstijgende inbreng moeten hebben. Is dit niet in wezen ons aller belang?

Zo zou er - dialectisch? - een convergentie kunnen ontstaan tussen het proces van globalisering van bovenaf, vanuit het Westen, met de globalisering van onderop, van steeds grotere delen van de derde-wereldbevolking en wat Teilhard de Chardin zo treffend hun *soulèvements populaires* noemde. Sociale wetenschappen zouden samen met andere disciplines door bewust (dat wil zeggen tegelijk ook afstandnemend) engagement met deze processen aan de emancipatie van de mensheid kunnen bijdragen.

Nogmaals: van engagement met emancipatorische processen, ook binnen de KUN, kan afstand worden genomen, maar geen afscheid. In dit kader wil ik degenen onder u die zich enigszins aangesproken voelen voorstellen in positieve of negatieve zin te reageren per telefoon, fax, e-mail. Er is een stichting *Delen is Helen* in oprichting die het probleem van de snel groeiende rijkdom en de tegenstellingen die zij scheidt in kaart wil brengen en beter bespreekbaar wil maken onder alle betrokkenen. Tenslotte: ik ben dankbaar voor de gelegenheid en de kracht mij gegeven deze beschouwingen met u allen te delen.

Het DWC heeft zijn derde lustrum aan een congres over deze campagne gewijd met als sprekers onder anderen Jos van Genrüp en Bram v.d.Lek. Zie Arts 1988.

¹⁹ Concrete voorzetten kunnen zijn Goudzwaard en De Lange (1985, vele herdrukken) en ook het door het Katholiek Studie-Centrum georganiseerde symposium over 'Verantwoord ondernemen' (Poels 1999) dat in een bijdrage over Shell in Nigeria ook een mondiale dimensie introduceerde. Verder: Soros 1998.

Hekserij, witte en zwarte magie..(p.13)

Jeremy Narby 'The Cosmic Serpent - DNA and the origins of knowledge' - ISBN 0-87477-911-1

Lindy Deurvorst

Jeremy Narby heeft met bovenstaand werk een baanbrekend boek geschreven op het gebied van de connectie tussen wetenschap en sjamanisme. Als antropoloog leefde hij jarenlang tussen de inheemse volkeren in het Peruaanse Amazonegebied. Als wetenschapper pur sang werd hij daar steeds geconfronteerd met de wijsheid van de sjamanen, die al duizenden jaren een fenomenale kennis bezitten van de helende kracht van de natuur. In tegenstelling tot de meeste antropologen ziet hij de noodzaak in om deze werelden van hallucogene wijsheid verder te verkennen. Gedreven door twijfels, nieuwsgierigheid en verwondering komt hij tot serieus onderzoek. Sjamanen vertellen hun verhalen in de vorm van metaforen, beelden en mythen. Ze baseren hun kennis op ervaringen die ze opdeden onder invloed van ayahuasca, een brouwsel van endogene planten. Bij vergelijkend onderzoek blijken slangen en ladders uit die verhalen overeenkomst te vertonen met de microscopische wereld van DNA, proteïnen en enzymen, de oerelementen van het leven.

De schrijver zegt onbewust gekozen te hebben voor de autobiografische verteltrant: "Allereerst omdat ik niet geloof in absolute objectiviteit als enige en exclusieve benadering van de werkelijkheid. Ik heb ervoor gekozen om de afbakening van wetenschapsgebieden in verschillende disciplines te overschrijden. Onderwerpen als DNA en de wijsheid van mensen die nog dicht bij de natuur leven kunnen niet altijd in hokjes worden ondergebracht. De goddelijke wijsheid ligt verborgen in de structuur van de natuur zelf", zo luidt zijn conclusie.

Het verhaal is wetenschappelijk goed onderbouwd en kan worden gezien als een doorbraak in het denken en de bewustwording van onze tijd.

**GOEDE RESTAURATIE VAN UW ANTIEKE MEUBELN, SCULPTURES EN
SCHILDERIJEN IS MEESTAL MOGELIJK EN KOST MINDER DAN U DENKT**

HIEROVER WIL IK U GRAAG INLICHTEN

JERMAK DE WIT

Tel.: 020 - 694 24 00

**De verhouding wetenschap-religie,
gezien vanuit het Bahá'í-geloof
met evolutiepsychologie en sociobiologie als concrete voorbeelden**
Eric Fienieg

Introductie

Ter introductie van het Bahá'í-standpunt aangaande de verhouding wetenschap-religie kan ik me maar het beste beperken tot datgene wat 'Abdu'lBahá eind 1911 reeds duidelijk maakte in de toespraken die hij hield in Parijs. Wetenschap en religie stonden al een paar honderd jaar in competitieve sfeer tegenover elkaar, maar pas in de periode na de Bahá'í-openbaring brak in het Westen het intensieve en emotiegeladen debat-op-hoog-niveau uit over de gezagsverhoudingen tussen de beide magisteria, en pas in de laatste decennia van de 20e eeuw begonnen de woorden van 'Abdu'l-Bahá te worden tot algemeen erkende waarheden in de nu vrijwel bijgelegde strijd.

Hij zei, 90 jaar geleden: "Brengt uw gehele geloofsovertuiging in harmonie met de wetenschap. Als religie, ontdaan van bijgeloof, tradities en onbegrijpelijke dogma's haar overeenkomst toont met de wetenschap, dan zal er in de wereld een grote éénmakende, reinigende kracht zijn die alle oorlogen, onenigheid, tweedracht en strijd zal wegvagen en dan zal de mensheid verenigd worden in de kracht van de Liefde Gods. God heeft religie en wetenschap als het ware tot maatstaf gemaakt van ons begrip. Weegt alle dingen in déze weegschaal. Ik zeg u: weegt in de balans van rede en wetenschap zorgvuldig alles af wat u als religie wordt aangeboden. Als het deze test doorstaat, aanvaardt het dan, want het is de waarheid! Zo niet, verwerpt het dan, want het is onwetendheid! Wij kunnen wetenschap als de éne vleugel en godsdienst als de andere vleugel beschouwen. Een vogel heeft twee vleugels nodig om te kunnen vliegen: één vleugel alleen zou geen zin hebben. Iedere religie die in strijd is met wetenschap of zich er tegen verzet, is louter onwetendheid want onwetendheid is het tegengestelde van kennis. Religie die alleen uit ritens en ceremoniën van vooropgezette ideeën bestaat is niet de waarheid. Laten wij er ernstig naar streven het middel te zijn voor het in overeenstemming brengen van geloof en wetenschap.

Wanneer een religie in tegenspraak is met de wetenschap, wordt ze louter bijgeloof; datgene dat in tegenspraak is met kennis is onwetendheid. Hoe kan een mens een feit geloven waarvan de wetenschap heeft bewezen dat het onmogelijk is? Als hij het toch gelooft, ondanks zijn redelijk denkvermogen, is dit veeleer onwetend bijgeloof dan geloof.

De twee vleugels aan de ene vogel van beschaving

Religie en wetenschap zijn de twee vleugels waarop 's mensen verstand omhoog kan wieken, waarmee de mensenziel vooruit kan gaan. Het is niet mogelijk met slechts één vleugel te vliegen! Zou een mens trachten te vliegen met alléén de vleugel van religie, dan zou hij snel terechtkomen in de poel van bijgeloof, terwijl

hij anderzijds met alleen de vleugel van wetenschap ook niet vooruit zou komen, maar in het troosteloze moeras van materialisme zou wegzinken. Alle hedendaagse godsdiensten zijn verzeild geraakt in bijgelovige praktijken, evenzeer in disharmonie met de ware beginselen van de leer die ze vertegenwoordigen, als met de wetenschappelijke ontdekkingen van deze tijd. Veel godsdienstleiders denken in toenemende mate dat het belang van religie in hoofdzaak ligt in het zich houden aan een verzameling bepaalde dogma's en het uitvoeren van rituelen en ceremoniën! Aan hen, wier ziel zij voorgeven te genezen, is geleerd op dezelfde wijze te geloven, en deze mensen houden hardnekkig vast aan de uiterlijke vormen die zij verwarren met de innerlijke waarheid. Welnu, deze rituelen en gebruiken verschillen in de verschillende kerken en tussen de diverse sekten en spreken elkaar zelfs tegen, waardoor er disharmonie, haat en onenigheid ontstaat. Het resultaat van al deze verdeeldheid is dat veel ontwikkelde mensen geloven dat religie en wetenschap tegenstrijdige begrippen zijn, dat men over religie niet hoeft na te denken en dat deze op generlei wijze door de wetenschap geordend moet worden, maar noodzakelijkerwijs de één in strijd moet zijn met de andere. Het ongelukkige gevolg hiervan is, dat wetenschap is vervreemd van religie en dat religie volkomen blindelings en min of meer apathisch de voorschriften van bepaalde godsdienstleraren is gaan volgen, die erop staan dat hun eigen geliefkoosde dogma's worden aanvaard, zelfs als ze in strijd zijn met de wetenschap. Dit is dwaasheid, want het is volkomen duidelijk, dat wetenschap het licht is en daar dit zo is, is ware religie niet strijdig met kennis.

Wij zijn vertrouwd met de uitdrukkingen 'licht en duisternis', 'religie en wetenschap'. Maar de religie die niet hand in hand gaat met wetenschap bevindt zich in het duister van bijgeloof en onwetendheid. Veel disharmonie en verdeeldheid in de wereld wordt teweeggebracht door deze, door mensen gemaakte, tegenstellingen en tegenstrijdigheden. Zou religie in harmonie zijn met wetenschap en ermee samengaan, dan zou veel bitterheid en haat die nu het menseras ellende bezorgt tot het verleden behoren. Overweegt, wat de mens onderscheidt van alle geschapen wezens en hem tot een uniek schepsel maakt. Is dat niet zijn denkvermogen, zijn verstand? Zal hij hiervan geen gebruik maken bij het bestuderen van religie?

Ik zeg u: weegt in de balans van rede en wetenschap zorgvuldig alles af wat u als religie wordt aangeboden. Als het deze test doorstaat, aanvaardt het dan, want het is de waarheid! Zo niet, verwerpt het dan, want het is onwetendheid! Kijkt om u heen en neemt waar hoe de wereld van vandaag verdrinkt in bijgeloof en uiterlijke vormen!

Sommigen aanbidden het voortbrengsel van hun eigen verbeelding, zij maken voor zichzelf een denkbeeldige God en vereren deze, ofschoon het maaksel van hun eindige denkvermogen niet de oneindige, machtige Maker van alle zichtbare en onzichtbare dingen kan zijn! Anderen aanbidden de zon of bomen en ook stenen! In vroeger tijden waren er zelfs mensen die de zee, de wolken en zelfs klei

aanbaden! Vandaag de dag zijn de mensen zozeer gehecht geraakt aan uiterlijke vormen en ceremoniën dat zij redetwisten over bepaalde ritën of gebruiken en men van alle kanten van afmattende argumentaties en onrust hoort spreken. Er zijn mensen met een zwak verstand, wier denkvermogen niet ontwikkeld is, maar men moet de kracht en macht van religie niet betwijfelen vanwege het onvermogen van deze mensen om te begrijpen.

Een klein kind kan de wetten die de natuur beheersen niet bevatten, maar dit komt door het onvolwassen verstand van dat kind. Als hij ouder wordt en is opgevoed, zal ook hij de eeuwige waarheden begrijpen. Een kind kan het feit dat de aarde om de zon draait niet begrijpen, maar als zijn verstand is ontwaakt, wordt dit feit hem overduidelijk. Het is onmogelijk dat religie in strijd is met wetenschap, ook al is het verstand van sommigen te zwak of te onrijp om de waarheid te begrijpen. God heeft religie en wetenschap als het ware tot maatstaf gemaakt van ons begrip. Hoedt u ervoor, dat u zulk een prachtig vermogen niet verwaarloost. Weegt alle dingen in déze weegschaal.

Voor degene die begripsvermogen bezit, is religie als een open boek, maar hoe kan iemand die geen denkvermogen bezit de goddelijke werkelijkheid begrijpen? Brengt uw gehele geloofsovertuiging in harmonie met de wetenschap. Er kan geen tegenstelling zijn, want waarheid is één."

Tot zover als inleiding de woorden van 'Abdu'lBahá in Parijs, 90 jaar geleden.

Sociobiologie en evolutiepsychologie

Met de introductie van moderne wetenschappen als de sociobiologie en de evolutiepsychologie zou ik willen proberen om vanuit het Bahá'í-geloof iets te formuleren over de verhouding wetenschap-religie waarbij sociobiologie en evolutiepsychologie als voorbeeld kunnen dienen. Ik zal proberen om in eigen woorden samen te vatten wat bahá'í-academici - in consultatie met elkaar en met niet-bahá'í-collega's op internet - daarover uitwisselen.

Het begrip 'evolutie' wordt in de Bahá'í-geschriften expliciet als een van de belangrijkste aspecten van de werkelijkheid gebruikt. Dus: bahá'ís geloven in evolutie nog voordat zij zich wetenschappelijk over dat begrip laten differentiëren in geologische, paleontologische, astrofysische, biologische, antropologische en andere interpretaties van het evolutiebegrip. Expliciet beschrijven de Bahá'í-geschriften hoe niet alleen de stoffelijke natuur, maar vooral ook de mensheid evolueert tot één organisme. Organische eenheid-in-verscheidenheid is bij uitstek hét paradigma van het Bahá'í-geloof. [Teilhard de Chardin heeft het evolutie-aspect op zijn eigen manier uitgewerkt en spreekt over het 'punt Omega' waarin de mensheid vooral ook geestelijk in staat is om één te worden. Doordat Teilhard de Chardin zich wellicht te veel had opgesteld als een samensmelting van wetenschapper en theoloog, hadden beide instituties (officieel) afkeurende kritiek en

kreeg Teilhard de Chardin met zijn vooruitziende visie wereldfaam buiten de officiële instituties om. Tegenwoordig wordt hij overigens weer steeds vaker positief geciteerd...!]

Een officieel Bahá'í-standpunt aangaande sociobiologie en evolutiepsychologie is er niet en wellicht zal dat er ook nooit komen, omdat juist het Bahá'í-geloof een groot gewicht legt op de vrijheid en onafhankelijkheid van integer wetenschappelijk onderzoek zonder autoritaire inmenging vanuit het instituut religie. Het Bahá'í-geloof benadrukt een gewenste invloed van wetenschap op religie meer dan omgekeerd. Maar bahá'ís aanbidden wetenschap niet en zien wetenschap niet als bron van absolute kennis. Wetenschap is immer in ontwikkeling (*under construction*) en wetenschappelijke bevindingen zijn immer aan verbeteringen onderhevig. En dat geldt natuurlijk ook voor deze nieuwste (slechts 25 jaar jonge, Wilsoniaanse) wetenschap van de sociobiologie. Het Bahá'í-geloof is een puur (mono)theïstische godsdienst, ontstaan in een tijd dat de 'klassieke' (Newtoniaanse) wetenschap gaandeweg werd opgevolgd door de zogenoemde post-Einsteiniaanse 'nieuwe wetenschap'.

Wetenschap ontwikkelt zich via de weg van 'progressieve ontdekking' (sprongsgewijze), via gedisciplineerd, rationeel onderzoek door de mens zelf. Religie ontwikkelt zich via de weg van 'progressieve openbaring' (sprongsgewijze); aan de mens wordt religieuze kennis aangeboden door Gods openbaring, in vertrouwen op God. Religie wordt dus opgebouwd uit datgene wat mensen door reflectieve en meditatieve studie opmaken uit datgene wat hen door de Stichter van hun geloof is geopenbaard. Daarbij moeten we nog in acht nemen dat die goddelijke openbaring *in eerste instantie* gericht is op ethische opvoeding in deugden en oriëntatie in waarden en normen die bestemd zijn voor het regelen van het intermenselijke verkeer en de omgang met de natuurlijke leefwereld van de mens. Daarnaast openbaart God zich tevens als Schepper. Maar kennelijk zit in díe kwalificatie van God de Schepper voor velen nu juist het gevoelige punt waardoor het debat wetenschap-religie zich ontwikkelde en de strijd om ware kennis ontbrandde.

Alle kennis, zowel van wetenschappelijke oorsprong als van religieuze oorsprong, is relatief. Er zijn überhaupt geen uitspraken te doen van absolute aard, als het gaat over de werkelijkheidsvraag. Het blijft immer een proces van construeren en reconstrueren, opperen en experimenteren, hypothesen formuleren en toetsen, waarbij steeds weer een stukje van de weg afgelegd wordt in de eindeloos voortgaande benadering van de werkelijkheid.

Het Bahá'í-geloof is in de godsdienstgeschiedenis volstrekt uniek, o.a. al door de opdracht aan de individuele mens om zelfstandig en onafhankelijk tot vaststelling van waarheid en werkelijkheid te komen en om bijgeloof en vooroordeel uit te roeien door wetenschappelijke kennis in te schakelen. Het hanteert als één van de

centrale principes de harmonie en samenwerking van wetenschap en religie. Een religieuze geloofsopvatting is volgens het Bahá'í-geloof pas effectief als deze overeenkomt met de wetenschap, voorzover de wetenschap zo'n geloofsopvatting in haar specifieke domein toetsbaar kan maken. (Het is bijvoorbeeld nog zeer de vraag of een 'wetenschappelijk bewijs' voor het bestaan en de werking van God wel passend is.) Wordt een religieuze opvatting over de werkelijkheid waarin de mens leeft pertinent door wetenschappelijke bevindingen tegengesproken, dan is dat weer een stap verder in het uitroeien van bijgeloof en dogmatisch vooroordeel.

Het aloude 'nature and nurture'-debat

Een bahá'í gelooft vanuit de Bahá'í-geschriften in de gelijktijdigheid van de factoren 'nature' en 'nurture' bij de vorming van het menselijke karakter, en principieel gelooft een bahá'í in de geldigheid van de evolutie. Het begrip 'evolutie' wordt in de Bahá'í-geschriften niet beperkt tot de natuurkundige, biologische of kosmologische definities, dus ook niet tot een sociaaldarwinistische taal. Niet alleen 'nature' evolueert, ook 'nurture' (cultuur, opvoeding, onderwijs) evolueert, en ook op dat gebied is er sprake van een natuurlijke 'survival of the fittest'.

Wat de sociobiologie betreft: juist de Bahá'í-geschriften gaan uitvoerig in op de dierlijke en genetisch-erfelijke kant van het menselijke karakter. Ook dat maakt het Bahá'í-geloof tot een complete nieuwe religie, duidelijk te onderscheiden van de premoderne religies. De uitwerking van begrippen als gen, chromosoom, DNA-streng, etc. behoort echter thuis in het wetenschappelijk domein. Wat dat betreft kan men zeggen dat het Bahá'í-geloof in zekere mate sympathiseert met het beginsel van de NOMA, de 'Non-Overlapping Magisteria', recentelijk geïntroduceerd door Stephen Jay Gould in zijn boek *Rocks of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life*, New York, Ballentine 1999.

Wetenschap en religie zijn meester in eigen domein, ook al is er van een scherpe demarcatielijn geen sprake. Beide instituties bewaken hun eigen integriteit en gezag. Het thema van de sociobiologie, de evolutiepsychologie en de gedrags- of psychogenetica, namelijk dat de basale geneigdheden van de mens natuurlijk van oorsprong, dus door genen en evolutieprocessen mede bepaald zijn, dat thema is uitvoerig uitgelegd in de Bahá'í-geschriften, lang voordat men daar vanuit de evolutiebiologie een uitwerking aan geeft. De Bahá'í-geschriften geven duidelijk de relatie weer tussen de sociobiologische en morele factoren bij het ontstaan van beschaving. Altruïsme vanuit een genetische basis is bijvoorbeeld empirisch verschillend van altruïsme in dienst van de Zaak van God, uit liefde voor God of uit gehoorzaamheid aan God.

De verfijning van de empirisch-sociaalwetenschappelijke methode is op dit gebied een uitdaging die door de wetenschap aangeaan kan worden. Het proces van het realiseren van het zogenoemde Koninkrijk van God op aarde heeft volgens bahá'ís

een evolutionair en niet-romantisch karakter in het verlengde van de basale evolutie en is empirisch aan te tonen.

Opvoeding

Het Bahá'í-geloof kent een uiterst belangrijke rol toe aan opvoeding (*nurture*). De constitutie van een juiste opvoeding, het vestigen van waarden, het ontwikkelen van deugden, vooral op ethisch/moreel gebied is niet een zaak van de wetenschap. Dit blijft het ultieme doel van religie. Het Bahá'í-geloof ziet de mens als een geestelijk wezen, met een rationele ziel en voorzien van de vermogens van de geest-van-geloof en van de faculteit van de vrije wil op geestelijk keuzegebied. En daarmee kan gesproken worden van een soort die zich wezenlijk onderscheidt van de andere primaten. Bovenal ziet het Bahá'í-geloof de mens geestelijk in staat om interracial verschillen te overstijgen alsook de interreligieuze verschillen. (Deze verschillen zijn namelijk niet wezenlijk genoeg om een belemmering te vormen op weg naar eenwording). Het Bahá'í-geloof ziet het aanbreken van de fase van volwassenwording van de mensheid en daarmee het vermogen om de organische eenheid-in-verscheidenheid van de gehele mensenfamilie te realiseren.

Terug naar de sociobiologie: het Bahá'í-geloof ziet in de wetenschap geen opposant of concurrent maar een partner, en in zoverre er bij de sociobiologie sprake is van zuiver wetenschappelijk onderzoek kan ook die wetenschap van waarde zijn om de aard van het menselijke wezen, en vooral van menselijke gemeenschappen, beter te begrijpen. De auteur van de sociobiologie (E.O.Wilson) heeft zijn ethologische onderzoeksgegevens ook niet expliciet aangewend om geloof in God te bestrijden of om God de wereld uit te helpen. Dat hij zich mogelijk erg veel speculatie en hybris permitteert is een andere zaak. Daarin staat hij niet alleen. Volgens sommige theologen is de sociobiologie te ver gegaan door ook het aloude Godsgeloof te rangschikken onder bio-evolutionaire overlevingsstrategieën die door de talige diersoort mens werden verzonnen. En met zo'n antitheïstische agenda zou er van zuiver wetenschappelijk onderzoek dus geen sprake meer kunnen zijn.

Maar een antitheïstische agenda heeft vele wetenschappers in de moderne geschiedenis gedreven tot hartstochtelijk materialistisch onderzoek, en juist dat onderzoek, geheel onafhankelijk van de religieuze macht, heeft de mensheid verrijkt met een oceaan van kennis waarmee de vele vormen van bijgeloof bestreden kunnen worden.

Pseudo-religie

Een ander punt is het materialistisch reductionisme als modernistische pseudo-religie: Het sciëntisme, reductionisme, materialisme, causaal determinisme en antitheïsme als fundamentalistische geloofshouding is een kwestie van persoonlijke *mentality* (zelfgekozen metafysisch geloofssysteem) en niet een kenmerk van zuivere wetenschap. Zuivere wetenschap is aan zichzelf verplicht om waar te

nemen via empirisch observeerbare verschijnselen en gedragingen, die meetbaar zijn en berekenbaar. Reductie en simplificering is daarbij een noodzakelijke methode om onderzoek empirisch hanteerbaar te houden. En die hanteerbaarheid wordt er alleen maar moeilijker op als men immateriële aspecten (zoals complexiteit, bewustzijn, creativiteit, vrije informatie, planmatigheid, doelgerichtheid, ontwerp, etc) in het wetenschappelijk onderzoek zou moeten gaan operationaliseren. Een goed wetenschapper is zich dus zeer bewust van de beperkte en uiterst relatieve invalshoek van de wetenschap als het gaat om de benadering van de werkelijkheid. Een goed wetenschapper is zich ook bewust van het feit dat hij het geloven (in welke vorm dan ook) niet laten kan, simpelweg omdat de mens van nature een *homo religiosus* is. Kennelijk kan de mens moeilijk zonder een allesoverkoepelend geloofssysteem, en bij gebrek aan een adequate (en oorspronkelijke) openbaringsreligie zoekt men een veilige religieuze haven bij het instituut wetenschap als nieuwe (antireligie) religie.

Zo zijn er ook religieus gelovigen die bij een wankelend en inadequaat geloofssysteem hun toevlucht zoeken bij het fysicaliseren van God, bijvoorbeeld tot het quantumvacuüm, etc., etc. En zo zijn creationistische theologen druk doende om de IDT (*intelligent design theory*) en de teleologie wetenschappelijk waar te maken. Ook de New-Agemarkt schijnt een houvast te bieden, ook al is juist die markt veelal een rommelmarkt van ouwe spullen te noemen.

Progressieve interactie

Tot slot wil ik een derde progressiviteitsterm aanhalen; eerder had ik het over progressieve ontdekking en progressieve openbaring, nu volgt een citaat over 'progressieve interactie' tussen wetenschap en religie teneinde het debat een juist kader te verlenen: "With regard to the harmony of science and religion, the Writings of the Central Figures and the commentaries of the Guardian make abundantly clear that *the task of humanity*, including the Bahá'í community that serves as the 'heaven' within it, *is to create a global civilization* which embodies both the spiritual and material dimensions of existence. The nature and scope of such a civilization are still beyond anything the present generation can conceive. The prosecution of this vast enterprise will depend on a *progressive interaction* between the truths and principles of religion and the discoveries and insights of scientific inquiry. This entails living with ambiguities as a natural and inescapable feature of *the process of exploring reality*." It also requires us not to limit science to any particular school of thought or methodological approach postulated in the course of its development. The challenge facing Bahá'í thinkers is to provide responsible leadership in this endeavour, since it is they who have both the priceless insights of the Revelation and the advantages conferred by scientific investigation. (19 May 1995, written on behalf of the Universal House of Justice to an individual believer)

Voor 'progressieve interactie' en 'synergie' is wederzijds vertrouwen nodig: "The awareness of the dependence of the structures of science and religion on each other, and the trust between those who work within those structures, must be sufficient to allow a recognition of the need for each to work within its *own domain of authority* without each one being threatened by the relative independence of the other. Fundamentalism and scientism have both prospered within an atmosphere of distrust".

In feite verkeren we al in de fase "*beyond war*".

De constructieve invloed van wetenschap op de Godvraag-1

eerste deel van de Táhirih-lezing, gehouden zondag 26 maart 2000 in het centrum van de Bahá'í-geloofsgemeenschap De Poort te Groesbeek

dr. Janine Kallen

Inleiding

De laatste 150 jaar is het wereldbeeld veranderd. De opkomst van de natuurwetenschappen zijn daar debet aan. De natuurwetenschappen hebben de wereld 'onttoverd', d.w.z. dragen wetenschappelijke verklaringen aan voor natuurverschijnselen. Onze kennis over samenstelling, ordening en functioneren van de natuur neemt alsmar toe. Verklaringen die eeuwenlang op gezag van de Bijbel golden, zijn door de moderne wetenschap achterhaald. Er zijn natuurkundigen die zelfs verwachten dat de natuurwetenschappen op den duur in staat zijn 'alles' te verklaren: vanaf het begin tot en met het einde van het heelal. God raakt daardoor steeds meer uit het zicht, God is niet meer nodig om de wereld te begrijpen.

Er is een tijd geweest dat dat anders was. Eeuwenlang, sinds het bestaan van de religieuze mens, werden verklaringen voor de werkelijkheid gegeven door religies. Omdat mensen al sinds mensenheugenis vragen hebben. Waar komen we vandaan? Waar ligt de oorsprong van het heelal, van de wereld om ons heen, van de dode en de levende natuur en van de mens? En waar gaat dit alles naar toe? Zijn wij op weg naar een bepaald doel of bestemming? Al eeuwenlang komen de antwoorden op deze vragen van de kant van de religies. Iedere religie kent zijn scheppingsverhalen die in religieuze, gelovige taal vertellen over het allereerste begin van hemel en aarde en van de mens. En iedere religie wil de mens richting geven, op weg naar een uiteindelijk doel.

In deze tijd juichen veel mensen het toe dat het verstand - het nuchtere constateren en verklaren - het wint van mythologische en bovennatuurlijke verklaringen. Zij zien dit als een stap voorwaarts in culturele ontwikkeling. Anderen voelen zich er juist niet gelukkig bij en zoeken naar - nieuwe - 'hertovering'. Ook binnen de wetenschap zijn er mensen die zich afvragen of de hoge vlucht van de natuurwetenschappen rechtvaardigt dat het spreken over God als overbodig en achterhaald kan worden beschouwd. Zij verdiepen zich in de vraag: Kun je als modern denkend mens èn de resultaten van wetenschappelijk onderzoek èn de ervaringen van een geloofsovertuiging en een godsdienstige traditie en theologie met elkaar verbinden?

Methodisch lijken de verschillen tussen beide disciplines onoverbrugbaar. Aan de ene kant zijn daar de natuurwetenschappen met hun analyse, empirie, meten, toetsen, experimenteren, aan de andere kant de theologie die zich beroept op ervaring en openbaring, die zich bedient van symboliek en taalspel.

De natuurwetenschappen beperken zich tot dat wat zintuiglijk waarneembaar is. De theologie/filosofie wil de zichtbare (contingente) werkelijkheid overstijgen en zoekt naar een bovennatuurlijke (metafysische, transcendente) oorzaak/doel.

Beide disciplines zijn een uiting van rationaliteit, van logisch denken. Overeenkomst ligt op het niveau van het doel: het vergaren van kennis omtrent de werkelijkheid. Alleen: theologie vertrekt vanuit de vooronderstelling dat er een bovennatuur is die alles van doen heeft met de zichtbare werkelijkheid en zij neemt menselijke ervaringen m.b.t. die bovennatuur serieus.

Er zijn wetenschappers die van mening zijn dat geloof/theologie en (natuur)wetenschap twee totaal verschillende disciplines zijn, die gescheiden moeten blijven. Een dialoog tussen beide is zinloos, zij bewegen zich ieder op een eigen terrein zonder onderlinge raakvlakken. Toch zijn er ook natuurwetenschappers en theologen die vinden dat hiermee niet alles is gezegd. Want welbeschouwd beperkt onze kennis zich tot louter beschrijven van de natuur en je kunt je afvragen: is dat wel voldoende om de kern van het bestaan te doorgronden? Zij vragen zich af: Is religiositeit werkelijk *niet meer dan een genetisch foefje* of zit er ook een andere waarheid achter? Verliest de Bijbelse boodschap aan zeggingskracht of is ze de neerslag van een door God gegeven evolutionair ontwikkeld menselijk vermogen dat ons in staat stelt meer zicht te krijgen op oorsprong en doel van het bestaan?

Het zijn dergelijke legitieme en boeiende vragen waardoor steeds meer theologen en natuurwetenschappers met elkaar in gesprek raken. Wetenschap en religie hebben immers met elkaar gemeen dat zij een verklaring willen geven voor de werkelijkheid. Ze hebben daarbij ieder hun eigen aanpak, zijn als het ware twee kanten van dezelfde medaille. Wetenschap geeft feiten en de mogelijkheid de natuur te beheersen. Religie levert wijsheid op, inzicht over hoe te handelen en wijst op het belang van respect en liefde waardoor samenleven in vrede mogelijk wordt. Op grond van de belijdenis van God als Schepper is het voor de theologie m.i. noodzakelijk dat zij de bevindingen van de natuurwetenschappen in haar denken meeneemt, wil zij op het wetenschappelijk toernooiveld een geloofwaar-

dige plaats hebben. In mijn redeneren vertrek ik derhalve vanuit twee vooronderstellingen:

- God is Schepper van hemel en aarde en de mens is beeld van God;
- De mens is biologisch geconditioneerd en door een evolutionair proces gevormd.

I. Een gang door de tijd

Het grote verschil tussen vóór en ná de opkomst van de natuurwetenschappen,

1. Plato (428-348 v. Chr.) met zijn leer van de ideeën

Het ideale en het afgeleide

Plato veronderstelde dat de zintuiglijk waarneembare wereld niet meer is dan een afschaduwing van de eeuwige, onveranderlijke, ware ideeën of oerbeelden. Plato gebruikte het begrip 'idee' ('eidos') in strikt wijsgerige zin, als synoniem voor dat wat een veelheid aan individuele objecten gemeenschappelijk bezit. Het idee is geen product van de menselijke geest maar is de werkelijkheid bij uitstek van de dingen zelf, zoals deze zelfstandig, onafhankelijk van ons denken bestaan. Het idee geeft totaliteit, identiteit, algemeenheid en normeert het denken. Geldige kennis kan alleen via deze algemene begrippen worden bereikt. Daarentegen is de veranderlijkheid van de werkelijkheid slechts schijn. De zintuiglijk waarneembare werkelijkheid is als het ware doorschijnend: het ideeële schijnt erin door. Het materiële is een illusie, is verwarrend en levert derhalve geen kennis op. De invloed van de filosofie van Plato is in de Oudheid en lang daarna zeer groot geweest. Het kenproces van het platonisme, het neoplatonisme en van latere platoons georiënteerde filosofieën tot in onze tijd toe is gericht op dat wat stabiel is en onveranderlijk.

2. Aristoteles (384-322 v. Chr.) met zijn teleologische denken

Verandering door doelloorzakelijkheid

In het verlengde van dit idealisme ligt het teleologisch denken. Een teleologische verklaring van een gebeuren is een verklaring vanuit het doel waarop dat gebeuren gericht is. Een verklaring kan volgens deze visie slechts volledig zijn wanneer de doelmatigheid erin wordt betrokken. Aan de teleologische natuurverklaring ligt de

gedachte ten grondslag dat er een kracht aan het werk is die alles op een bepaalde (let wel: ideale!) manier inricht. Er zijn dan twee opvattingen te onderscheiden. Allereerst: men neemt aan dat de doelmatigheid zó verweven is met de natuurlijke gang van zaken, dat deze een doelmatige is. Dit is de opvatting van Aristoteles. Volgens hem geldt voor het gehele natuurgebeuren dat de dingen er in het algemeen naar streven de in hun eigen natuur gelegen doeleinden te verwerkelijken. Aristoteles vond de duidelijkste argumenten voor zijn opvattingen in de levende natuur. In tegenstelling tot Plato en diens geestverwanten, achtte Aristoteles het van groot belang de materiële werkelijkheid te bestuderen. Centraal in zijn ontologie staan individuele stoffelijke substanties (*ousia*). Ieder individueel stoffelijk wezen heeft een vormaspect (*morphe*: de wezensvorm die een individuele substantie gemeen heeft met andere individuen van dezelfde soort: *eidōs*) en een stofaspect (*hulē*: het bepaalbare materiaal dat samen met de algemene wezensvorm een individuele substantie uitmaakt).

Hoewel we de wezensvorm in ons denken kunnen onderscheiden van het concrete wezen, zijn zij in werkelijkheid verbonden: de wezensvorm is geen apart ideaal zijnde naast het concrete individu (zoals bij Plato) maar ligt ingesloten in het individuele wezen en bestaat daardoor zelf individueel. Aristoteles maakte als eerste een uitgebreide analytische studie van de levensvormen en levensverschijnselen van hoog tot laag; vandaar dat hij gezien wordt als de grondlegger van de biologie. Hij was geboeid door het gegeven dat stoffelijke substanties bewegen en veranderen (*kinesis*).

In ontstaan en vergaan zag hij wezenlijke veranderingen; alle andere veranderingen (kwalitatief, kwantitatief en positioneel) typeerde hij als accidenteel, niet van wezenlijk belang. Hij zag in de verandering de voortgaande verwerkelijking van datgene wat potentieel aanwezig is. Elk stoffelijk wezen is te onderscheiden als zijnde in aanleg (*dunamis*) en zijnde in voltooiing (*energeia* of *entelecheia*). Zo maakte hij o.a. een studie van de embryonale ontwikkeling van de kip. Uit dergelijke studies concludeerde hij dat het doel voor het zich ontwikkelende organisme, de adulte vorm, de veranderingen verklaart die het embryo moet doormaken om uiteindelijk dit doel te bereiken. Aan de verandering ligt een bestemming als oorzaak van die verandering ten grondslag. De verandering of wording is er omwille van de voltooiing of vervulling. Zijn opvatting, getypeerd in de uitspraak 'de natuur doet niets vergeefs' is van grote invloed geweest op het latere natuurwetenschappelijk denken. Tegenwoordig heeft de natuurwetenschap deze leer van de immanente finaliteit, zoals de aristotelische teleologie ook wel wordt aangeduid,

uitgebannen. Echter *binnen de meeste, zonet alle, vakgebieden van de biologie zijn verklaringen in termen van doelloorzakelijkheid nog steeds gebruikelijk.*

Doelloorzakelijkheid en rangorde (hiërarchie) van organismen: Scala Naturae

Daarnaast raakte het teleologisch denken geassocieerd met bovennatuurlijke krachten die geacht werden de onzichtbare, niet te doorgronden drijfveer te zijn achter ontwikkelingen die zich voordeden. Er moet een eerste begin, een 'arche' van beweging en verandering zijn. Aristoteles sprak van het Eerste Bewegende of de Onbewogen Beweger (*kinoun akineton*). Niet mechanisch gezien, als de eerste stoot die gegeven wordt, maar eschatologisch gezien, op de wijze van het volstrekt Voltooide, het na te streven Einddoel dat al het onvoltooide aantrekt en dit zo, zonder actief ingrijpen, gericht in beweging zet. Het ideale, gezien als louter 'energeia', werd het doel waarnaar de zichtbare wereld op weg is, maar het ideale werd ook de oorsprong waarvan de waarneembare werkelijkheid een afspiegeling vormt. Anders gezegd: het ideale leverde de bewijsvoering voor een goddelijke oorsprong en een goddelijk, volmaakt concept dat in de toekomst verwezenlijkt zal worden. Later spreekt de Middeleeuwse Scholastiek van de *causa finalis*. Aristoteles bouwde op bovenstaande gedachten verder en kwam zo tot de ordening van levensvormen weergegeven in zijn *Scala Naturae*. Deze toont een trapsgewijs geordend verband tussen groepen van verwant geachte species. De indeling verloopt hiërarchisch en progressief: van de lagere, onvolmaakte organismen naar de hogere, meer perfecte organismen, met de mens aan de top. Deze denkrichting escaleert in de eeuwen daarna dusdanig dat bijvoorbeeld Plinius de Oudere (23-79 n. C.) in zijn *Naturalis Historia* zelfs zo ver gaat dat hij veronderstelt dat alle soorten gevormd zijn enkel en alleen ten bate van de mens.

3. Andere geluiden

Er klonken in de Oudheid ook andere geluiden. Helaas raakten deze echter overstemd door de latere, toonaangevende platoonse en aristotelische filosofieën. Zo meende Heraclites (ca. 530-475 v.C.) dat de veranderlijkheid het wezen van de stof is. De leer van Heraclites is door een latere schrijver samengevat in de beroemde woorden: '*panta rhei*', *alles stroomt*. Democritus van Abder (ca. 460-370 v.C.) wilde beide standpunten verzoenen met zijn leer van de onveranderlijke maar beweeglijke atomen, een opvatting die later vruchtbaar bleek te zijn voor de scheikunde. Verrassend is het eveneens, dat het idee van Darwin dat organismen zich door de tijd heen ontwikkelen, al heel oud is. Het is voor het eerst als zodanig geformuleerd door Anaximander (ca. 611-545 v.C.), een Grieks natuurfilosoof,

leerling van Thales van Milete. Anaximander ontwikkelde ideeën over het verloop van de veranderingen van visachtige dieren en dieren met een geschubde huid tot dieren op het land. Empedocles van Agrigentum (ca. 490-430 v. C.) meende dat de individuele levende wezens zijn ontstaan als vreemde samenvoegsels van organen van allerlei aard, zoals een mens met een hondekop of dieren met armen als takken van een boom. Alleen die wezens wier delen toevallig zó samengevoegd werden dat er een in de praktijk bruikbaar geheel ontstond, waren in staat te overleven. Inderdaad, er is niets nieuws onder de zon. Ruim twee millennia later spreekt Darwin over natuurlijke selectie. En momenteel leven wetenschappers hun meest inventieve ideeën achter het beeldscherm uit met behulp van computersimulaties en komen zo tot de ontdekking dat Agrigentum gelijk had!

4. Augustinus (354- 430)

Teleologisch en hiërarchisch denken gekoppeld aan het joods-christelijk scheppingsgeloof

De beschouwingen van Augustinus van Hippo (354-430) over de schepping en vorming van levende wezens vormen een fraaie illustratie van de versmelting van joods-christelijke opvattingen en Griekse filosofie. Augustinus gaat ervan uit dat deze werkelijkheid geheel door goddelijke creatie is voortgebracht. Volgens hem waren alle dingen in het begin tegelijk geschapen en wel in overeenstemming met de goddelijke ideeën. Deze ideeën werden bij de schepping omgezet in kiemen en oorzaken. Door samenspel van beide kon het geschapene zich in de tijd ontwikkelen. Dit betekent niet dat alle waarneembare dingen meteen na de schepping in volledige mate aanwezig waren. Zij waren wel aanwezig maar veelal nog slechts in potentie, in concrete kiemvormen. Onder leiding van de goddelijke voorzienigheid kunnen zij zich in de loop van de tijd ontplooien. Augustinus ziet deze ontwikkeling als een natuurlijk proces, dat zonder een bovennatuurlijk ingrijpen van God tot stand kan komen. In dit licht moet ook zijn beschouwing over het idee van *de 'generatio spontanea'* gezien worden. Dit idee stamt van Aristoteles en houdt in dat levende organismen spontaan, uit levenloze, vaak rottende stoffen ontstaan. Deze opvatting heeft tot in de late Middeleeuwen het ontstaansvraagstuk beheerst. Augustinus neemt deze visie in aangepaste vorm over. Volgens hem zijn er van alle organismen concrete kiemen in deze wereld aanwezig. Sommige zijn voor onze ogen zichtbaar in de vorm van eieren en vruchten, andere zijn klein en verborgen. Deze verborgen kiemen leveren de fundamentele verklaring van het *generatio-spontanea*-verschijnsel. Zij ontstaan namelijk niet steeds weer opnieuw

(zoals Aristoteles veronderstelde) maar - en hier ligt het punt van de aanpassing - zij zijn oorspronkelijk geschapen. *Generatio spontanea* is dus volgens Augustinus daaraan te danken dat na de schepping een grote hoeveelheid van deze verborgen kiemen is overgeschoten zodat deze nu nog voortdurend het geschapene continueren.

Een ander aspect, dat eveneens door Augustinus wordt uitgewerkt, is het idee dat bij het begin van de schepping het geschapene volmaakt was. Dit ideaal ging echter verloren door inmenging van het kwaad dat leidde tot de zondeval van de mens die daarbij de hele schepping meesleurt in zijn val. Dat ideaal van het begin van de schepping staat model voor het eschatologisch perspectief: het geeft richting en invulling aan de uiteindelijke voltooiing.

Het concept van de *Scala Naturae* (later uitgewerkt in de vorm van de *Ladder of Nature* of *The Great Chain of Being*), het idee van de *generatio spontanea*, de teleologische kijk op veranderlijkheid en het geloof in de goddelijke voorzienigheid zijn de pilaren waarop zowel wereldbeschouwelijk denken als (natuur)wetenschappelijk denken tot ver in de 19e eeuw steunen.

5. Thomas van Aquino (ca. 1225-1274)

Thomas van Aquino was een van de grote middeleeuwse theologen die lange tijd een stempel heeft gedrukt op de theologie. In de 13e eeuw gingen theologie en wetenschap nog hand in hand. De wetenschap over de wereld, zegt Thomas, levert ons kennis van God. Kennis van God krijgen we dus uit de Schrift, maar ook uit de natuur omdat deze door God geschapen is. Zo had men het idee dat er twee 'boeken' waren waaruit men over God kon lezen: de Schrift en de kosmos. Als we geloven dat God Schepper is, zoals de Abrahamitische godsdiensten dat belijden, dan is de idee van de kosmos, de natuur als (onvolkomen) beeld van God zeer voor de hand liggend en plausibel. Dat gaat zolang goed, tot de twee boeken - de Schrift en de natuur - elkaar gaan tegenspreken. (Wordt vervolgd)

DE MENS IN EEN CHAOTISCH HEELAL

Aad Fokker

In het decembernummer van Vrijzicht van vorig jaar ondernam Jeanne Traas-Hageman een geslaagde poging om heel in het kort de zogenoemde chaos-theologie van prof. S.L.Bonting uit de doeken te doen. Een kluijfe voor theologen (dat zijn beoefenaren van de Sensica, de zingevingsleer)! Het beknopte artikel van mevrouw Traas bevat allerlei aanknopingspunten voor overdenking.

In het heelal speelt het verschijnsel 'explosie' een dominante rol. Ik denk niet eens aan de magische 'oerknal' maar wel aan de zogenoemde supernova-uitbarstingen, een in elkaar stortende ster waarbij plotseling een onvoorstelbare hoeveelheid energie vrijkomt en de buitenlagen van de ster de wereldruimte in geslingerd worden. Een puur chaotisch fenomeen. Sinds enige tijd weten we dat ook de zogenoemde gammaflitsen afkomstig zijn van een nog onopgehelderd proces van nog groter hevigheid. Dat speelt zich af tot op de grootste voor waarneming toegankelijke afstanden. Gemiddeld treedt er ongeveer elke dag zo'n flits op. Het heelal is vergeven van uitbarstingen en chaotische processen. Ook op aarde komen we explosieve verschijnselen tegen: vulkanische uitbarstingen, cyclonen en dergelijke.

Kwaad

Bontings these is, dat het chaoselement in de Schepping is waaraan het kwaad in de wereld moet worden toegeschreven. Dat kwaad omvat zowel de fysische erupties (zoals aardbevingen, onweer, e.d.) als het morele kwaad (misdaden, oorlog, e.d.). 'Maar,' zegt Bonting, 'er vindt nog steeds veel orderingswerk plaats om het chaosrestant uit te bannen.' Welnu, met deze voorstelling van zaken kan ik niet meegaan. De fysische explosies in het heelal zijn mijns inziens namelijk strikt neutraal, niet goed en niet kwaad. Zij gaan volstrekt onverschillig te werk, vulkanische uitbarstingen zullen op aarde nog gedurende miljoenen jaren optreden. Dit chaoselement is vooralsnog helemaal niet op z'n retour. Evenzo zijn de supernova-uitbarstingen geen restant van een oerchaos. Integendeel, hun optreden is inherent aan het kosmisch gebeuren, zijn daaruit om zo te zeggen niet weg te denken.

Ordering

En wat betreft het morele kwaad, dit zie ik niet zozeer als een stukje chaos op zich, maar eerder als een weg terug naar chaos. Er zijn namelijk in de loop van de evolutie te midden van de kosmische chaos 'eilandjes' van ordening ontstaan (de 'Schepper' is aan het werk geweest!). De mens vertegenwoordigt een fabelachtig gedurfd en potentieel prachtig resultaat van die ordening. Ter illustratie: denk eens aan een met ruis gevuld tv-scherm. En stel je nu voor dat daarin op een bepaald plekje enige ordening optreedt; er vormt zich bijvoorbeeld een letter, of het beeld van een roos. Het morele kwaad is juist daarom zo erg, omdat het de klad brengt

in iets wat zo zeldzaam en zo kostbaar is. Het kwaad wil die letter of die roos uitwissen, het wil terug naar de ruis, naar de chaos. Het maakt het 'mooie', het 'interessante' van de Schepping weer ongedaan.

Somber

Verder stelt Bonting dat de natuurwetenschap een somber beeld toont. Reëel is de kans dat de aarde eens door een asteroïde getroffen zal worden. Tegen de gevolgen daarvan zal het mensenras niet bestand zijn. Ook een gammaflits in onze nabijheid zal funest zijn. Ondanks haar technisch kunnen is de mensheid blootgesteld aan kwade kansen. Om nog maar te zwijgen van het gevaar dat de mens over zichzelf afroept. Er zijn inderdaad veel argumenten te geven voor de opvatting dat de mens maar een tijdelijke verschijning op aarde is en alweer verdwenen zal zijn lang voordat de zon aan haar eigen natuurlijke einde komt (over circa 5 miljard jaar). Bonting schrijft in zijn boek *Mens, chaos, verzoening* (uitg. Kok Kampen 1998) op bladzijde 179 dat dit perspectief lijkt te getuigen van de volslagen zinloosheid van de gehele kosmische, biologische en sociale evolutie. Zelf zoekt hij zijn heil in het hoopvolle perspectief van de bijbelse visie. Het artikel van mevrouw Traas eindigt als volgt: 'Mijn (dat is Bontings) oprecht geloof is, dat wij als beelddrager van God mogen meewerken aan Gods vervolmaking van de Schepping, de definitieve uitbanning van het chaosrestant. De vervolmaking is ons beloofd in de opstanding van Christus.'

Belangeloos

Ik weet niet wat ik me bij 'vervolmaking' moet voorstellen. Ook als de mensheid eens van het aardse toneel zal verdwijnen, meen ik dat haar verschijning niet zinloos geweest zal zijn. Mèt Sjoerd Bonting wil ik best verwijzen naar de figuur van Jezus Christus; maar dan ook naar al die vele manifestaties, door de tijden heen, van belangeloze liefde, naar die hoogst indrukwekkende daden van medemenselijkheid, van mededogen en van verantwoordelijkheid. Het kan er bij mij niet in dat die betekenisloos zouden zijn en ik ben geneigd er 'eeuwigheidswaarde' aan toe te kennen! Dat ons iets beloofd zou zijn, daar geloof ik niets van. Wel heb ik een rijmpje:

*'Het kwaad wordt door het vuur verteerd,
wat goed is wordt in de hemel genoteerd'*

Duurzaam

Het heelal blijft vergeven van de uitbarstingen, het is duurzaam chaotisch. Maar in datzelfde heelal zijn er allerlei aanzetten tot ordening, tot structurering. Voor mijn geestesoog verschijnt een veld met hier en daar opflikkerende (en telkens weer uitdovende) lichtjes. En daar is het om te doen! Op onze aarde zijn wij getuige van

zo'n opflikkering. Maar het waait hard en het vlammetje kán (en zal wellicht) uitgeblazen worden. In elk geval is dat vlammetje er dan toch maar geweest!

(Dit artikel verscheen ook in Vrijzicht, maart 2000, p. 19-20)

Pro-GAMMAatjes

- Bij Uitg. Bert Bakker verscheen in een vertaling van Heleen ten Holt het boek van Annie Dillard 'Een beetje goddelijkheid', 180 blzz. f 36,50. Het is een mengeling van reisverslag, levensbeschrijvingen, theologische en filosofische bespiegelingen, statistische cijfers en wetenschappelijke feiten op het gebied van de geologie, antropologie en kosmologie. De teksten zijn ondergebracht in een tiental steeds terugkerende rubrieken, zoals 'ontmoetingen', 'China', 'getallen', 'zand' en 'het kwaad'. Een allegaartje is het boek echter allerminst geworden. Het is het bevlogen en fascinerende verslag van een zoektocht naar het antwoord op die ene hamvraag: 'Waartoe zijn wij op aarde?' Het boek is ook een zoektocht naar God, naar een God die volgens ons verstandelijk inzicht niet bestaat, maar die zich wellicht heeft verborgen en alleen te vinden is in zijn afwezigheid. Haar voornaamste inspiratiebronnen zijn de joodse – en met name de chassidische – traditie en de eigenzinnige jezuïet Teilhard de Chardin. *(Gedeelte van een recensie door Hans Dijkhuis, Trouw 01-04-2000)*
- Uit het Cursusprogramma van de Woodbrookers te Barchem aanbevelen: **Cursus nr. 6: Meditatie in verwondering:** Ze wordt gegeven door Petra den Dulk (meditatieleraar) en Jan van Deenen (jezuïet), die beiden vanuit de Praktijkschool voor Levensvragen in het hele land meditatie en bezinningsdagen geven. **Begin: vrijdag 16 juni** om 19.30 uur. **Einde: zondag 18 juni** na de lunch. Prijs: f 300,- voor niet-leden.
- **Cursusprogramma FILOSOFIE OOST-WEST - UTRECHT Zaterdag 13 mei 2000. Keuze uit:** Spiritualiteit in het dagelijkse leven; Bevrijdende communicatie, Nico Tydeman; Indische filosofie (3); Hindoeïsme, Dr. B.M.J. Nagel; Russische filosofie; Rusland: het andere Europa, Mevrouw dr. M. van Goubergen; Opvattingen over menselijkheid in spirituele en culturele tradities; Mens zijn tussen hemel en aarde. Middeleeuwse Joodse filosofen over de menselijkheid, Mevrouw dr. R. Smidt van Gelder-Fontaine; Mens en menselijkheid in de Islam, Mevrouw Sajidah Abdus Sattar. Inl. bij dhr. Jacob Boszhard, tel. 020- 482 15 33.

STOF TOT NADENKEN

Ton Borsboom

Eindigde ik de vorige bijdrage met Kuitert (zie *GAMMA* jrg. 7 nr. 1), nu begin ik ermee. In hetzelfde nummer van *GAMMA* staat namelijk een recensie van onze redactie over een boek, dat over het denken van Kuitert gaat. Kuitert wordt daarin niet met fluwelen handschoenen aangepakt. Ik ga Kuitert hier niet verdedigen. Daar toe is hij zelf nog mans genoeg. Nee, het artikel stemde toch wel tot nadenken. Na lezing vroeg ik mij af of wij teilhardianen en ook whiteheadianen niet teveel kijken met een gekleurde bril. Ook betrap ik mijzelf daar weleens op. Zet je die bril even af dan zie je het denken van de ander in een ander perspectief. En dat kan best eens heilzaam werken.

Kuitert worden een paar dingen kwalijk genomen. Het belangrijkste is misschien wel het feit dat hij stelt: "Evolutie is een onvoorspelbaar proces: het heeft geen doel". Zo'n uitspraak treft de ziel van een teilhardiaan. Ik ben redelijk bekend met het werk van Kuitert en wilde een en ander toch nog weleens zelf nalezen. Wat zijn de argumenten voor deze stelling? Het eerste wat opvalt is dat het aangehaalde citaat slechts een deel is van een zin die volledig luidt: "Evolutie is een onvoorspelbaar proces, ze heeft geen doel, ze kan alleen achteraf beschreven worden"²⁰. In die toevoeging zit de argumentatie. Laten wij Kuitert nog even aan het woord: "Waar is in onze werkelijkheid God dan aan te treffen?... Bij de beantwoording van deze vraag kunnen we onmogelijk voorbijgaan aan de evolutietheorie als een wetenschappelijke verklaring van het ontstaan van mens en wereld"²¹. Over de evolutietheorie zegt hij verder: "De natuurwetenschappelijke verklaring, die we in de evolutietheorie voor ons hebben, is een achterafverklaring en allerminst een voorspelling. Dat is juist het aardige van de evolutietheorie: ze onderstreept het onvoorspelbare karakter van de ontwikkeling. Ze verklaart hoe het kon gebeuren (en niet dat het moest gebeuren) dat uit een simpele amoëbe zich uiteindelijk hogere organisatievormen van leven konden ontwikkelen."²² en dan volgt de conclusie die ons teilhardianen zo ontstemt. Kuitert besluit de paragraaf met: "Evolutie en bovennatuurlijke ruimte voor God zijn moeilijk te combineren. Maar is Gods presentatie alleen daar waar wij iets wonderlijks of iets 'bovennatuurlijks' beleven? Het christelijk geloof hoeft het niet te hebben van 'bovennatuurlijke' ingrepen noch van de ontkenning van (natuur)weten-schappelijke gegevens. Kortom kennis is kennis en we mogen blij zijn dat het er is."²³

Kuitert en de evolutietheorie

Kuitert erkent dus de evolutietheorie, daarin stemt hij overeen met Teilhard. De schepping is niet iets bovennatuurlijks. Waar Kuitert niet in gelooft dat is het voorspellend karakter van deze evolutietheorie. Maar daarin staat hij niet alleen. Hij

²⁰ Kuitert, H.M., 'Het algemeen betwijfeld Christelijk geloof; Ten Have, Baarn; 1992 (9), pag 76.

²¹ o.c. pag 75

²² o.c. pag 76

²³ o.c. pag 76

deelt deze opvatting met veel natuurwetenschappers. Ik verwijs hiervoor bijvoorbeeld naar de hoogleraar moleculaire biologie Plasterk, die in zijn columns in *Intermediair* deze mening regelmatig ten beste geeft. Het leven berust volgens deze opvatting op louter toeval. Teilhard kent aan de evolutie een voorspellend karakter toe op grond van zijn hypothese, dat het verleden ons leert hoe de toekomst zal verlopen. Of hij daarin gelijk heeft moet nog bewezen worden. De toenemende complexiteit en de convergentiekrachten pleiten in zijn voordeel. Bij Teilhard is echter ook sprake van een visioen; zo ziet hij het verloop van de gebeurtenissen in de toekomst. Een toenemende vergeestelijking zal ons deel zijn. Maar is dit ook niet een geloof? Een geloof in de vooruitgang en de groei van de menselijke geest naar ongekende hoogten? En delen wij teilhardianen dit niet met elkaar en Teilhard? Ondanks alle wetenschappelijke vooruitgang blijft het gebeurteniskarakter van de werkelijkheid om ons heen onvoorspelbaar. Het lijkt veeleer toeval dan een gebeurtenis die zich laat verklaren uit de evolutietheorie. Kunnen wij tegen slachtoffers van een natuurramp zeggen: ach, dit is een gevolg van de evolutie? Achteraf zien wij pas dat zo'n gebeurtenis een gevolg is van een langdurig proces. Deze onvoorspelbaarheid van vele gebeurtenissen voedt de gedachte dat evolutie berust op toeval. Zelf onderschrijf ik deze opvatting niet. Iets in mij verzet zich tegen de opvatting dat alles op toeval berust. Ik neem er kennis van en probeer dat in overeenstemming te brengen met de opvattingen van Teilhard en Whitehead. En...dat lukt lang niet altijd. De positie van Kuitert lijkt mij in dit verband juist interessant. Hij blijft met beide benen op de grond en dwingt ons tot nadenken. Belangrijke onderdelen van zijn theologisch denken onderschrijven de opvattingen van Teilhard en Whitehead. Denk alleen maar aan de immanente transcendentie van God. In voetnoot 1 van het commentaar wordt daar terecht op gewezen.

Kuitert en het kwaad

Kuitert deelt met velen van ons het probleem van het kwaad op deze wereld dat zich niet laat verklaren, noch vanuit de theologie noch vanuit de natuurwetenschap. In dit verband is mij een uitspraak van Teilhard altijd bijgebleven, ik ben de bron echter vergeten. Jammer. Ik meen dat het in een van zijn brieven staat. Daarin overdenkt hij de oorlog en komt dan tot de slotsom, dat oorlog en natuurrampen 'slechts een rimpeling zijn in de vijver van de evolutie'. Ruim dertig jaar houdt deze uitspraak mij bezig. Ik kan hem niet plaatsen. Hiermee doe je mijns inziens onrecht aan de slachtoffers. Is dat ook niet de kantekening van Kuitert als hij zegt dat toekennen van zin aan zulke gebeurtenissen (hij verwijst naar Pol Pot) de slachtoffers onrecht doet. Die opvatting deel ik met hem.

Bonting over Kuitert

Sjoerd Bonting, bekend van zijn artikelen in *GAMMA*, haalt in een goed artikel ook de gewraakte uitspraak van Kuitert aan ²⁴. Hij plaatst hem echter in de context van

²⁴ Tijdschrift voor Theologie (TvT) 1999/3, Sjoerd Bonting: Schepping uit het niets of schepping uit chaos? Argumenten uit natuurwetenschap en theologie voor een chaostheologie; pg 265 - 284

de theodicee. Dat is populair gezegd de vraag naar het hoe en waarom van het kwaad. Bonting: "Hij (Kuitert) integreert de evolutie dus niet in zijn verdere discussie van 'het raadsel van de goede schepping'. Omdat hij 'goed' nog steeds beschouwt als een aanduiding van de kwaliteit van de huidige onvoltooide schepping, stuit hij op meer problemen en verwerpt eerder traditionele verklaringen dan dat hij toekomt aan het bieden van nieuwe oplossingen. Zijn conclusie dat het kwaad een deel van het leven is, dat wij daar genoegen mee moeten nemen en dat God ten goede kan keren wat wij dachten dat kwaad was, kan nauwelijks gelden als een bevredigend antwoord op de vraag naar de theodicee."²⁵ Kuitert worstelt met de theodicee, die hij wat schamper reddingspogingen noemt. Hij concludeert: "Het kwaad in de wereld is raadselachtig, vreemder, dan dat het met het begrip zonde afgedekt kan worden".²⁶ Dit brengt mij weer terug bij Teilhard, die ook worstelt met het probleem van het kwaad. Een en ander komt het duidelijkst tot uiting in zijn werk *Het Goddelijk Milieu*. Hiervan heb ik een studie gemaakt. Het voert te ver en gaat het kader van dit artikel te buiten hierop nader in te gaan. Ik geef Teilhard graag het laatste woord. In een aanhangsel bij *Het Verschijnsel Mens* vat Teilhard de problematiek als volgt samen: "Maar is dit werkelijk alles - is er niet nog iets anders te zien? Dat wil zeggen, is het wel zeker dat een blik die door een ander licht dan dat van de zuivere wetenschap geleid en gevoelig gemaakt is, in de hoeveelheid en de kwaadaardigheid van het kwaad dat hier en nu over de wereld verspreid is, niet een zekere overmaat zal speuren; overmaat die onze rede niet kan verklaren, tenzij boven de normale werking van de evolutie nog de buitengewone verklaring wordt toegevoegd van een oercatastrofe of een oermis-stap?"²⁷ Blijkt hieruit niet de twijfel bij Teilhard over een bevredigende oplossing van het probleem van het kwaad? Evenals Kuitert weigert Teilhard vooralsnog een 'bovennatuurlijke' ruimte voor God te scheppen. Al leest Kuitert dan de *GAMMA* niet, toch sluit zijn denken redelijk aan bij dat van Teilhard. Is het Teilhard zelf niet die aangeeft dat de evolutie kan mislukken? En twijfelt hij daarmee niet impliciet aan het doel van de evolutie? Genoeg stof om over na te denken. Zijn verwondering en twijfel niet de bronnen van alle wetenschap en kennis? Daarom is het goed af toe van bril te wisselen. Dan zie je dat Whitehead, Teilhard enKuitert mensen zijn, die ieder op eigen wijze zoeken naar waarheid en kennis. Kuitert heeft een fikse bijdrage geleverd in het hedendaagse debat over God, schepping en goed en kwaad, en dat vind ik toch een verdienste. Op nog een ander punt is een overeenkomst aan te wijzen tussen Teilhard en Kuitert, beiden hebben een stevige kritiek moeten doorstaan en nog te doorstaan. Mijn overpeinzingen eindigen hier. De gedachten bij het eerder aangehaalde artikel van Sjoerd Bonting houdt u nog van mij tegoed. Daar ik aan een vertaalproject deelneem, zal de volgende stof tot nadenken wel even op zich laten wachten. Tot een volgende keer.

²⁵ zie noot 5, pag 278

²⁶ o.c. pag 107

²⁷ Teilhard, *Het Verschijnsel Mens*, Aula 35; Het Spectrum, Utrecht/Antwerpen, 1962; p. 264

Het vertaalproject

de redactie

Ton Borsboom spreekt in zijn artikel over een vertaalproject. Het betreft hier de vertaling van een boekje van Antony Fernando, getiteld *Christian Path to Mental Maturity*. Rond Pasen hoopt onze Stichting met deze vertaling klaar te zijn. De komende weken zal aan alle kerken, christelijke organisaties en instellingen van levensbeschouwelijke aard in Nederland en België een brief worden gezonden, waarin deze op dit werk attent worden gemaakt. Door het te laten drukken bij een Sociale Werkplaats kunnen wij het tegen een voorintekensprijs van f 11,- (in België voor BEF 60) exclusief portokosten aanbieden. Uiteraard kan men het boekje vooraf beoordelen. Het staat in de Engelse versie op onze homepage en kan in ca. 1½ minuut (75 blzz. A'4-formaat) in zipcode worden gedownload:

><http://home.worldonline.nl/~sttdc/actie.htm><

Waarom dit boekje? Is dit iets nieuws? Is het zo belangrijk?

De schrijver is een doorgewinterde pedagoog. Hij geeft al meer dan twintig jaar les in Sri Lanka aan een zeer gemêleerd publiek van jongeren van diverse religies. Ze zijn kritisch, die jongeren. Ze komen uit verschillende milieus, sommigen zijn christelijk opgevoed, anderen boeddhistisch, hindoeïstisch, mohammedaans, velen zijn ook atheïst. Aan hen weet Fernando duidelijk te maken dat 'religie' iets is, dat in elk geloof, in elke levensbeschouwing in twee versies voorkomt. En dat het niet losstaat van je eigen leven, maar met ieder persoonlijk te maken heeft. Iedereen beweegt zich tussen, wat hij '*clanreligion*' noemt en '*adultrreligion*'. Het laatste wordt steeds meer bereikt naarmate we het eerste weten te relativiseren. In elk geloof zijn mensen, die daar al aardig in geslaagd zijn. Zij zouden de voorhoede kunnen vormen voor een samen opgaan naar de toekomst. Maar, de eigen cultuur, het eigen erfgoed dient altijd als basis. Mensen moeten stevig ankeren. Dit boekje biedt christenen kennis over hun geloof, de oorsprong ervan, de gebruiken, de overeenkomsten en verschillen van de denominaties en een visie op de toekomst, hun leven.

SCHEPPING, EVOLUTIE, KUITERT

Sjoerd L. Bonting

Gevraagd door de redacteur om een bijdrage tot de discussie over dit onderwerp naar aanleiding van zijn recensie²⁸ van het boek van M.E. Brinkman²⁹ over de theologie van H.M. Kuitert en de reactie hierop van Ton Borsboom,³⁰ doe ik dan hier mijn duit in het zakje. Het gaat mij daarbij om een scheppingstheologie, die voor ons met onze natuurwetenschappelijke kennis houdbaar is.

Schepping versus evolutie

We mogen schepping en evolutie niet als equivalente begrippen beschouwen. Als we over schepping spreken, dan hebben we het primair over God als schepper en over zijn doel, niet over het 'mechanisme'. Als we over evolutie spreken, dan gaat het om de wijze waarop nieuwe soorten planten en dieren uit eerdere ontstaan, over het mechanisme van dit proces, maar niet over een 'doel' daarvan. De natuurwetenschap houdt zich niet bezig met een 'doel'. Het is dus onzin wanneer Kuitert beweert dat evolutie geen doel heeft.³¹ De wetenschapper kan een doel van de evolutie noch bevestigen, noch ontkennen. Maar de theoloog, elke gelovige, behoort bij het nadenken over de schepping aandacht te schenken aan wat de natuurwetenschap ons kan leren over een mechanisme door de Schepper gehanteerd bij zijn scheppende werk. Dat deed de schrijver van het scheppingsverhaal in Genesis 1 reeds, zij het op een voorwetenschappelijke wijze (hij keerde alleen de volgorde van zon en plant om; het fotosyntheseprocess was hem onbekend).

Evenzeer is het onzin, als Kuitert beweert in *Zeker Weten*³² dat *Evolutie bedoelt een verklarende theorie te zijn voor het ontstaan van mens en wereld* (de evolutietheorie zegt niets over het ontstaan van de wereld)... *De evolutietheorie laat dat vallen; 'dat' is het klassieke verklaringsmodel, die per decreet de soorten – van dier tot mens – tot aanzijn roept.* (de evolutietheorie zegt niets over een Schepper, want die valt buiten haar gezichtskring, en kan die Schepper dus ook niet laten vallen).

Toeval

Dat de evolutietheorie geen voorspellend karakter heeft, betekent nog niet dat het proces op 'toeval' berust en geen doel heeft, zoals Kuitert meent.⁴ Het is een proces van mutatie en selectie, dat berust op onvoorspelbare mutaties, waarvan een enkele tot een individu leidt dat beter is toegerust voor de strijd om het bestaan, en daardoor geselecteerd wordt en voortbestaat. Het proces heeft een grillig verloop gehad; slechts ongeveer één op de 1000 soorten, die in de loop van de tijd ontston-

²⁸ Henk Hogeboom van Buggenum, *GAMMA*, jrg. 7, nr. 1, 2000, p. 35-37

²⁹ M.E. Brinkman, *Kennismaking met Kuitert, een overzicht van zijn theologie*, Ten Have, Baarn, '99

³⁰ Ton Borsboom, *Stof tot Nadenken*, *GAMMA*, jrg. 7, nr. 1, p.56

³¹ H.M. Kuitert, *Het algemeen betwijfeld christelijk geloof*, Ten Have, Baarn, 1992, p. 76

³² H.M. Kuitert, *Zeker weten*, Ten Have, Baarn, 1994, p. 62

den, zijn blijven bestaan. De term 'toeval' is een verlegenheidsbegrip voor gebeurtenissen die wij niet kunnen voorspellen. De term wordt graag gebruikt door atheïstische wetenschappers, zoals Nobelprijswinnaar Jacques Monod die in zijn fanatieke bestrijding van de gedachte dat de evolutie een doel zou hebben het puur toeval noemt, maar in zijn argumentatie krijgt het begrip 'toeval' een bijna goddelijke betekenis.³³ In deze lijn van denken ligt ook de hardnekkige ontkenning van 'vooruitgang' in de evolutie bij evolutiebioloog Stephen Gould, die zelfs toenemende complexiteit ontkent. Vooruitgang is een waardeoordeel en valt dus buiten de biologie, maar toenemende complexiteit berust op een anatomisch en functioneel oordeel, geen waardeoordeel. En elke bioloog zal moeten erkennen dat er bij vergelijking van een zoogdier met een bacterie toenemende complexiteit zichtbaar is.⁶

Evolutie en bovennatuurlijke ruimte voor God

Waarom Kuitert het moeilijk vindt om evolutie en bovennatuurlijke ruimte voor God, of om het simpeler te zeggen: evolutie en schepping, te combineren,⁴ ontgaat mij. Als ik geloof in een scheppende God en kennis heb van de kosmologische en biologische evolutie, dan ligt het voor de hand dat ik in dit kosmische ontstaansproces Gods scheppende werkzaamheid zie. Als natuurwetenschapper kan ik alleen met de 'natuur' werken, maar als theoloog kan ik met natuur en bovennatuur werken en verbanden tussen beide leggen. De opmerking van Kuitert dat *het christelijk geloof het niet hoeft te hebben van 'bovennatuurlijke' ingrepen noch van de ontkenning van (natuur)wetenschappelijke gegevens*⁴ is voor mij dan ook een raadsel. Als je in schepping gelooft, erken je Gods werkzaamheid in het proces van de schepping. En als je de evolutie als onderdeel van dit proces ziet, dan maak je jezelf niet schuldig aan ontkenning van wetenschappelijke gegevens.

Het probleem van het kwaad

Ton Borsboom³ schrijft: *Kuitert deelt met velen van ons het probleem van het kwaad op deze wereld dat zich niet laat verklaren, noch vanuit de theologie noch vanuit de natuurwetenschap.* Dit laatste is juist, want inherent aan het karakter van de natuurwetenschap, die geen moreel oordeel heeft over de verschijnselen die zij bestudeert. Ook als zij het ontstaan van een natuurramp, zoals een orkaan, kan verklaren, dan geeft zij geen oordeel over het kwaad dat deze kan aanrichten. Het eerste is juist, zolang men zich aan de leer van de *creatio ex nihilo*, schepping uit niets, houdt. Sinds deze leer ca. 185 werd ingevoerd door Theophilus van Anti-ochië om van de kwade demiurg van Marcion en de Gnostici af te komen, is het kwaad in de schepping een onoplosbaar probleem geworden. Immers als God alles uit niets geschapen heeft, dan heeft hij ook het kwaad geschapen. Zelfs paus Johannes Paulus II noemt dit in zijn encycliek *Fide et Ratio* (Geloof en Rede; 1998) een onopgeloste vraag en roept de filosofen op om een oplossing te vinden.

³³ Sjoerd L. Bonting, *Mens, Chaos, Verzoening*, Kok, Kampen, 1998, p. 27-28

Het probleem van het kwaad zit Kuitert kennelijk erg hoog, want hij besteedt er in *Het algemeen betwijfeld christelijk geloof* eerst 6 en dan nog eens 13 blz. aan.³⁴ In het eerste deel spreekt hij losjes over de trits schepping-zondeval-verlossing. Hij interpreteert de herhaalde zinsnede *En God zag dat het goed was* uit het Gen. 1 verhaal onjuist, nl. als actueel goed en volmaakt, maar het Hebreeuwse woord *tov* betekent niet actueel goed, maar functioneel goed, goed voor het gestelde doel.³⁵ Uit deze zinsnede mag men dus niet lezen dat de schepping van het begin af perfect was. Kuitert ziet wel in dat de zondeval geen oplossing biedt voor het fysieke kwaad van natuurrampen. Hij duidt hier op de stelling van Irenaeus, die nadat hij ca. 190 de *creatio ex nihilo* leer van Theophilus had omarmd zich realiseerde dat dit God verantwoordelijk maakt voor het kwaad, en daarom uit het Gen. 3 verhaal over de zondeval en Rom. 5:12-21 zijn leer over de erfzonde ontwikkelde. Irenaeus kon niet weten dat natuurrampen en zelfs ziekte lang voor de komst van de mens optraden (dinosaurussen leden al aan gewrichtsreumatiek). Zonder dit argument te noemen, verwerpt Kuitert (terecht) de gedachte dat natuurrampen en kanker het resultaat van de zondeval zijn. Hij stelt ook dat de schrijver van het scheppingsverhaal ten onrechte de dood toeschrijft aan de zondeval. Maar als je Gen. 3 goed leest, zie je dat de schrijver dit niet doet; dit zou ook strijdig zijn met de Hebreeuwse gedachte dat de dood een natuurlijk verschijnsel is. Dan haalt Kuitert er ineens de evolutietheorie bij en leidt daaruit af dat Gods scheppende werk niet bovennatuurlijk is, maar blijkbaar via de evolutie plaatsvindt, echter zonder uit te leggen hoe hij dit ziet. Hij besluit dit eerste deel met de eerder aangehaalde woorden *het christelijk geloof hoeft het niet te hebben van 'bovennatuurlijke' ingrepen noch van de ontkenning van (natuur)wetenschappelijke gegevens.*⁴

In het tweede deel bespreekt Kuitert op zijn gebruikelijke smeuge wijze diverse oplossingen, die in de loop der eeuwen zijn geboden voor de *theodicee*, het probleem van het kwaad in een goede schepping van een rechtvaardige God. Terecht acht hij ze alle, inclusief de kromme stok die recht slaat en het mombakkes van God, ontoereikend. Hij besluit met de wat hulpeloze constatering: *Het moet er dus bij blijven: God de almachtige Schepper van hemel en aarde onderhoudt en regeert, als met Zijn hand, alle dingen..... Het rijmt pas aan het einde. God gaat niet zo zachtzinnig met mens en wereld om als wij zouden willen, maar aan het einde ontpopt Hij Zich als Wie Hij is, vangt Hij ons op en bergt Hij ons voor de eeuwigheid.*³⁶ Met alle hoofdletters een vrome uitspraak, die niet lijkt te passen bij de beeldenstormer die hij zich verder in dit boek betoont. Maar het probleem van het kwaad is er niet mee opgelost. Ton Borsboom is m.i. wat te mild in zijn slotoordeel: *Kuitert heeft een fikse bijdrage geleverd in het hedendaagse debat over God, schepping, en goed en kwaad en dat vind ik toch een verdienste.*³ En passant, ik ben geneigd het oneens te zijn met Ton Borsboom, als deze zegt: *Belangrijke onderdelen van zijn (Kuitert) theologisch denken onderschrijven de*

³⁴ H.M. Kuitert, l.c. ref. 4, p. 71-76, 100-112

³⁵ Claus Westermann, *Creation*, SPCK, Londen, 1974, p. 61

³⁶ H.M. Kuitert, l.c. ref. 4, p. 112

*opvattingen van Teilhard.*³ Kuitert denkt in termen van een calvinistische theologie (waarvan hij dan grote delen verwerpt), Teilhard als gelovige natuurfilosoof, die een simplistisch evolutiegeloof (als maar beter en 'geestelijker' in rechte lijn) tot scheppingstheologie verheft, maar geen recht doet aan de realiteit van het kwaad (oorlog en natuurrampen zijn slechts een rimpeling in de vijver van de evolutie) en de verlossing in Christus uitholt tot onze vergoddelijking langs evolutionaire weg.³⁷

Een andere benadering

Mijn stelling is dat zolang we vasthouden aan *creatio ex nihilo*, we het probleem van het kwaad niet zullen kunnen oplossen. Bovendien heb ik betoogd dat er vier redenen zijn, waarom een initiëel 'niets' onhoudbaar is: (1) begripsmatig, (2) onbijbels, (3) natuurwetenschappelijk, (4) theologisch.^{38 39 40} Daarom ga ik terug naar het bijbelse begrip van schepping vanuit een (niet-verklaarde) oerchaos door terugdringen en ordening van die oerchaos, waarbij een chaoselement resteert, in het Oude Testament vaak gesymboliseerd als 'zee'. In de voortgaande schepping bestrijdt God dit chaoselement tot de volledige uitbanning daarvan op de laatste Dag (Openb. 21:1: *en de zee was niet meer*). Ik stel dan (en dat is de kern van de chaostheologie), dat het resterende chaoselement de bron is van het kwaad in de schepping, fysiek en moreel. In zijn zondige daden levert de mens zich uit aan het chaoselement, maar blijft ten volle verantwoordelijk, omdat hij als Gods beelddrager het verschil tussen goed en kwaad kent en de vrijheid heeft gekregen om daarnaar te handelen. Tevens maak ik gebruik van het fysische begrip van de *chaosgebeurtenissen*, waardoor Gods immanente werkzaamheid in de voortgaande schepping begrepen kan worden en gebedsverhoring een mogelijkheid krijgt, beide zonder de in de initiële schepping neergelegde natuurwetten geweld aan te doen. Op de voor de hand liggende vraag: Maar waar komt dan die oerchaos vandaan?, antwoord ik: daarover neem ik een agnostisch stilzwijgen in acht, zoals ook de Genesisauteurs doen, en zoals de kosmologen gedwongen zijn te doen met de initiële oerexplosie. Over situaties vóór het tijdstip nul kunnen wij mensen, die in de ban van de toen ontstane chronologische tijd leven en denken, niets zinvols zeggen. Ik denk daarbij aan Thomas van Aquino, die op de vraag: Wat deed God voor hij begon met de schepping? geantwoord zou hebben: Toen maakte hij de hel voor mensen die zulke vragen stellen.

Noten

1. Henk Hogeboom van Buggenum, *GAMMA*, jrg. 7, nr. 1, 2000, p. 35-38.

³⁷ Sjoerd L. Bonting, Verzoening, *GAMMA*, jrg. 5, nr. 5, 1998, p. 38-44

³⁸ Sjoerd L. Bonting, Chaostheologie, *GAMMA*, jrg. 4, nr. 5, 1997, p. 44-51

³⁹ Sjoerd L. Bonting, l.c. ref. 6, p. 12-31

⁴⁰ Sjoerd L. Bonting, Schepping uit het niets of schepping uit chaos? Argumenten uit natuurwetenschap en theologie voor een chaostheologie, *Tijdschrift voor Theologie*, jrg. 39, nr. 3, '99, p. 265 - 284

2. M.E. Brinkman, *Kennismaking met Kuitert, een overzicht van zijn theologie*, Ten Have, Baarn, 1999.
3. Ton Borsboom, Stof tot Nadenken, *GAMMA*, jrg. 7, nr. 1, p.56
4. H.M. Kuitert, *Het algemeen betwijfeld christelijk geloof*, Ten Have, Baarn, 1992, p. 76.
5. H.M. Kuitert, *Zeker weten*, Ten Have, Baarn, 1994, p. 62.
6. Sjoerd L. Bonting, *Mens, Chaos, Verzoening*, Kok, Kampen, 1998, p. 27-28.
7. H.M. Kuitert, l.c. ref. 4, p. 71-76, 100-112.
8. Claus Westermann, *Creation*, SPCK, Londen, 1974, p. 61.
9. H.M. Kuitert, l.c. ref. 4, p. 112.
10. Sjoerd L. Bonting, Verzoening, *GAMMA*, jrg. 5, nr. 5, 1998, p. 38-44.
11. Sjoerd L. Bonting, Chaostheologie, *GAMMA*, jrg. 4, nr. 5, 1997, p. 44-51.
12. Sjoerd L. Bonting, l.c. ref. 6, p. 12-31.
13. Sjoerd L. Bonting, Schepping uit het niets of schepping uit chaos? Argumenten uit natuurwetenschap en theologie voor een chaostheologie, *Tijdschrift voor Theologie*, jrg. 39, nr. 3, 1999, p. 265 - 284.

Pro-GAMMAatje

- ◆ Uit Zuid-Korea ontvingen wij een dissertatie *The Understanding of God and Mysticism According to Teilhard de Chardin's Omega Point* van de hand van Lee Kyung-yong sj, Department of Philosophy Graduate School for Religious Sogang University, 1999, 130 pp. In deze dissertatie wordt niet alleen meermalen verwezen naar Robert L. Faricy (zie *GAMMA* jrg. 6, nr. 3, p. 23-31) en Karl Schmitz Moormann (zie *GAMMA* jrg. 6 nr. 1 de recensie van Sjoerd Bonting, pp. 17-20), maar ook naar de chaostheologie van Sjoerd Bonting. Via dr. Booy van de VU is een Koreaanse student vergelijkende bijbelstudies bereid gevonden het werk voor ons te lezen en samen te vatten.

Het grootste probleem voor deze eeuw

Henk Hogeboom van Buggenum

Naarmate de vrijheid, de onbegrensdeheid op onze wereld toeneemt, zien we hoe individuen en groepen proberen hun eigen overtuiging, bezit, grenzen veilig te stellen. Angst overheerst, dat anderen hun vrijheid gebruiken om hun eigen macht te vergroten. Het gevolg van deze angst aan de ene kant en macht aan de andere is geweld. Het geweld grijpt om zich heen. We zien de uitingen daarvan zowel op sociaal-politiek als op economisch, religieus en seksueel gebied.

Omdat angst het gevolg is van al dan niet reëel te verwachten machtsuitoefening, lijkt het zinvol 'macht' als de wortel van de ongewenste ontwikkelingen in onze wereld te zien. Naar de mate, waarin de macht in de wereld wordt losgelaten, zal de angst verminderen en daarmee het geweld. Ons streven zou er dan ook op gericht moeten zijn een systeem van oefeningen (meditatie, psychosynthese, enz.) op te bouwen, dat beginnend bij de persoon zich organisch als een weefsel over de aarde verbreedt, om het machtsstreven om te buigen naar een houding waarbij iedereen zich veilig kan voelen.

Wanneer we ons nader bezinnen op het begrip macht, dan kunnen we slechts vaststellen, dat het een vermogen is, dat iedereen bewust of onbewust uitoefent. Het is nog niet zo lang geleden, dat ouders hun kinderen sterk adviseerden toch vooral goed hun best te doen op school met de woorden: 'Kennis is macht'. Dit werd als zeer positief gewaardeerd. De tijd, dat de mensheid via de wetenschap dacht op den duur alles in de wereld te kunnen verklaren en beheersen is nog niet geheel voorbij. Langzamerhand echter dringt het besef door, dat dit vermogen, deze macht, van de mens begrensd is: We blijven afhankelijk van het onverklaarbare. We kunnen dan ook stellen, dat het besef van afhankelijkheid datgene is wat bevorderd zou moeten worden om ons streven naar macht in te perken.

Omdat het streven naar macht inherent is aan iedere mens - en dus ook aan groepen van mensen - is het zaak het besef van afhankelijkheid van iedere mens en van alle groepen van mensen te bevorderen om de macht te kunnen loslaten en daarmee steeds meer het geweld te kunnen verminderen.

Als de wereldgemeenschap beseft, dat zij door haar kenvermogen niet in staat is een verklaring te geven voor hetgeen de wereld beweegt, laat staan een oplossing voor haar problemen, dan erkent zij haar afhankelijkheid van iets dat haar overstijgt. In dit geval zouden we enigszins geleerd kunnen zeggen: De wereld erkent haar afhankelijkheid van een transcendente macht. Sommigen noemen deze macht God, anderen Allah, Boeddha, enz.

Dit afhankelijkheidsbesef is altijd al in de mensheid aanwezig geweest. We kunnen het een religieus besef noemen. Het heeft zijn neerslag gevonden in talloze

groeperingen, die elk voor zich de weg claimden, waarop het best kon worden omgegaan met deze 'transcendente macht'. De godsdiensten die zo ontstonden leken op deze manier op een klas schoolkinderen, die elk voor zich bij de meester een wit voetje wilden halen. Alle kindertjes probeerden ieder op de voor hen meest geschikte manier hun eigen machtsspelletjes uit. De een zocht het in kennis (want 'kennis is macht'), de ander in schoonheid (liturgieën, rituelen), een volgende in vrijgevigheid en offers (hulpverlening, missie). Allemaal probeerden ze de meester met wisselende strategieën voor zich te winnen om zodoende ook zelf meer aanspraak op zijn macht te kunnen maken.

Het bleek niet veel te helpen. We zouden en zullen het gaan inzien. De strategen van deze godsdiensten (ook wel theologen of godgeleerden genoemd) hebben een verkeerd godsbeeld verspreid. De macht waarvan we een tijdlang meenden allen afhankelijk te zijn, bleek geen transcendente macht, die je gunstig kon stemmen als een schoolmeester. Hij greep niet in in ons wereldgebeuren; hij liet het aan ons zelf over, hoe het hier bij ons verliep. 'Wijzelf zijn de dragers van onze evolutie!', zei een priester op een dag. En hoewel Teilhard de Chardin het zei op grond van wetenschappelijke bevindingen als natuurkundige en bioloog, legde de kerk hem onmiddellijk het zwijgen op. 'Daar gaat onze macht', mogen ze min of meer onbewust gevoeld hebben. Immers, als de macht waarvan we afhankelijk zijn niet boven de wereld ligt, maar in onszelf, heeft iedereen evenveel recht van spreken als er iets mis gaat.⁴¹ En sommigen vonden nu net, dat zij iets meer in de wereld-melk te brokken hadden.

Het geloof in de 'immanente' macht nam echter toe. Natuurlijk in eerste instantie door de inspanningen van hen die nooit in een afhankelijkheid van een hogere macht hadden willen geloven. 'Er is geen God,' zeiden deze wetenschappers en filosofen. 'Dat zie je toch! Een God zou al die ellende op de wereld niet toelaten. Hij zou wel een betere wereld geschapen hebben. Wat we nu allemaal zien, is hooguit amateurisme te noemen, zeker geen vakwerk.'

Hun huidige vakbroeders moeten nu evenwel steeds meer erkennen, dat onze wereld zó ingenieus in elkaar zit, dat elke verklaring ervan nieuwe vragen oproept

⁴¹ Op 1 oktober 1999. vond in Rome de tweede Europese bisschoppensynode plaats. Onder de kop "Knellende eenzijdigheid dreigt op bisschoppenberaad in Rome" schrijft Pieter van der Ven in Trouw d.d. 30-09: De mineur overweegt. Het communisme mag dan zijn verdwenen, met atheïsme, agnosticisme, religieuze onverschilligheid en oppervlakkigheid, skepticisme, nihilisme, genotzucht, een fout idee van vrijheid en van de mens als de maat van alle dingen is dit continent er niet van opgeknaapt. Ook binnen de kerk zelf is het droevig: minder roepingen tot kerkelijk ambt en kloosterleven, veel geloofstwijfel, weinig geloofskennis: op menig front valt te strijden, desnoods kort door de bocht: "Er is de neiging overal vraagtekens bij te zetten, ook in de kerk, en te onderstrepen, dat het democratisch beginsel van de 'meerderheid beslist' moet worden toegepast in kerkelijke zaken, in het bijzonder van leer en moraal." Zo rekent het werkdocument alvast af met de stemmen van kritische katholieken, verenigd in de beweging 'Kerk Hardop' en Wir sind Kirche"....

en de zaak alleen maar complexer dreigt te maken. De aanvankelijke arrogantie van hun groep slaat steeds meer om in bewondering en eerbied.

De 'immanente macht' blijkt ons te zijn gegeven door iets of iemand die ons begrip verre te boven gaat. In jargon: door een transcendente macht. In ons vermogen om de wereld een geweldloos gezicht te geven, in die 'immanente macht', zijn we afhankelijk van een transcendente macht. We kunnen het niet zelf, niet ieder voor zich, maar alleen als we geloven dat de ander net zo afhankelijk van iets hogers is als wij. We kunnen het dus alleen redden op deze wereld vanuit een religieus gevoel. Het lukt niet vanuit ons machtsstreven, maar alleen vanuit ons afhankelijkheidsbesef.

Het lijkt goed dit toe te lichten aan de hand van een onderwerp waarmee we allen in ons leven te maken hebben en dat in de wereld naast veel scheppingsvreugde tevens voor veel onrust en geweld zorgt: de seksualiteit.

Een van de strategieën om in de gunst van de transcendente God te komen was vroeger het afzien van elke vorm van seks. Dit, zoals historici hebben aangetoond, geheel in tegenspraak met de leer die Jezus van Nazareth gepreekt had. Daarin staat de liefde tussen man en vrouw en tot de naaste centraal. Vanuit Syrië verspreidde zich vanaf de vijfde eeuw een vorm van ascetisch christendom, die rond 1000 in de Europese Middeleeuwen haar hoogtepunt bereikte en nog eeuwen daarna vele aanhangers vond. Mannen verlieten hun vrouw na te zijn gehuwd, vaak zonder enig seksueel contact te hebben gehad. Zij dachten, dat alleen door een ascetisch leven in kuisheid en armoede het hemelse koninkrijk kan worden verworven. De lichamelijke seksualiteit werd toen gezien als een gevaarlijk obstakel op de weg naar volmaaktheid. Ook vele vrouwen trokken zich terug in het kluisenaarschap of in kloosters om zich geheel te wijden aan de Geest, die niet van deze Aarde is. In de kerk ontstond het ideaal van het celibaat.⁴²

Deze houding is verklaarbaar bij afhankelijkheid van een transcendente macht. Immers, het goddelijke ligt in deze zienswijze geheel buiten de aardse werkelijkheid. Wil men het goddelijke deelachtig worden, dan lijkt het een goede strategie om aan het aardse te verzaken. Daar had men heel wat voor over. Onze tijd laat een verschuiving zien. Men is tot het besef gekomen, dat God een deel van zijn macht in de mens zelf heeft gelegd. Geheel overeenkomstig het Woord zijn wij geschapen naar Zijn Beeld en Gelijkenis. Hoewel wij afhankelijk zijn van Zijn transcendentie is Hij immanent in elk van ons op unieke wijze

⁴² Deze alinea is ontleend aan het boek van A.E.G.Mantz-van der Meer *Op zoek naar Loutering - Oorsprong en ontwikkeling van de enkratitische ascese tot in het begin van de 13e eeuw* - Hilversum, Uitgeverij Verloren, 1989. (dissertatie, verkrijgbaar in de boekhandel f 30,-)

In zijn artikel 'Waarom, vraag je, ga je naar de woestijn' schrijft Samuel de Lange over de vrouwenhaat van de kerkvader Hieronymus (347-419) en hoe deze samen met Augustinus voor eeuwen het katholieke onderscheid van vrouwen in hoeren en madonna's vastlegde. (*Trouw* 30-09-99, p. 18)

werkzaam. Hij klinkt in ons door. Het Latijnse woord *per-sonare* betekent doorklinken. Een persoon is dan ook iemand, die daarvan blijk geeft. Indien de relatie tot God doorklinkt in het handelen van een mens, kunnen we over die mens spreken van een persoon, van zijn persoonlijke relatie en van God, die voor hem geldt als persoon.⁴³ En als er in bovenstaande zinnen dan steeds over een 'Hij' gesproken wordt, kunnen we dit alleen historisch vanuit een patriarchale domi-nantie verklaren. Het beeld, dat ieder van ons van God maakt, zal van de eigen persoon afhangen. Sommigen richten immers hun liefde eerder op een vrouwelijk dan op een mannelijk beeld. Zo maken we God voor onszelf concreet, hoewel we best beseffen, dat over God eigenlijk slechts in abstracta kan worden gesproken, bijvoorbeeld in een term als het *Geheim*,⁴⁴ en het nog beter zou zijn te zwijgen.

Het lijkt uit het bovenstaande niet moeilijk in te zien, dat het getuigt van een persoonlijke relatie met God die wij ervaren als de Schepper van wie wij afhankelijk zijn, indien wij Zijn of Haar scheppend werk ondersteunen als dragers van de evolutie. Wij hebben deze macht, dit vermogen, bij de gratie van Zijn of Haar wil. In ieder van ons heeft God een uniek stukje van Zijn of Haar macht gelegd om het scheppingswerk te voltooien. Wij kunnen daar al dan niet gebruik van maken. Wij kunnen ons al dan niet door Zijn of Haar liefde voor het totaal laten aantrekken. HZij is de attractor, wij mogen zo vrij zijn dat in te zien en daarnaar te handelen. De seksualiteit van een persoon in de bovengenoemde betekenis staat dan ook ten dienste van de liefde tot God als schepper van onze wereld. Indien seksualiteit vanuit die intentie wordt gepraktiseerd, zal Deze zien dat het goed is.

Lost deze benadering iets op ten aanzien van de problematiek, die overal om ons heen juist op het gebied van seksualiteit heerst? Uiteindelijk zeker. De opvoeding zal zich er steeds meer op gaan richten de ander niet als *individu* te presenteren, die los staat van onszelf en van ons gezamenlijk doel, maar als een *persoon in wording*. Met andere woorden: door de opvoeding zal het besef gaan groeien, dat iedere mens een unieke taak heeft in de evolutie van de mensheid. Indien men de ander voor eigen doeleinden (lust, machtsuitbreiding) gaat gebruiken, dan werkt men de evolutie tegen en brengt men het voortbestaan van onze mensheid in gevaar. Toegepast op seksualiteit houdt dit in, dat men nooit iets tegen de wil van een ander doet, maar de ander juist probeert te bevorderen in het persoon-zijn.

In deze zienswijze ligt de betekenis van seksualiteit niet - of beter: niet uitsluitend - in de voortplanting. En dat komt goed uit in deze tijd van overbevolking. Sterker nog, deze zienswijze kon pas ontstaan toen de techniek zover was ontwikkeld, dat

⁴³ Zie voor het probleem van 'God als persoon' het artikel van Ko Kleisen in het vorige nummer van *GAMMA* p. 58-60 als reactie op het artikel van Ben Crul in *GAMMA* jrg. 6 nr. 4 p. 28-34. De discussie gaat verder.

⁴⁴ Zie hiervoor het discussiemodel uit Libbrechts boek *Inleiding Comparatieve Filosofie* en de artikelen daarover van Wim van Eyden in de laatste drie afleveringen van *GAMMA*.

seksualiteit en voortplanting definitief konden worden losgekoppeld. Onze liefde voor een ander kan zich sindsdien ook lichamelijk uiten zonder de angst een extra bijdrage te leveren aan de vergroting van de wereldbevolking. Bovendien hoeft seksualiteit zich in deze zienswijze niet te beperken tot het andere geslacht of tot één partner, al zal de liefde dit vaak of meestal vragen. Het enige criterium voor seksualiteit is het loslaten van macht over de ander en het erkennen van een gezamenlijke opdracht ten aanzien van het goddelijk scheppingsplan. Gebeurt dat, dan heeft seksualiteit ineens een geestelijk doel gekregen. Op deze manier wordt de geest gewonnen uit het lichaam. De warmte van elkaar wordt de energie die nodig is om onze toekomst veilig te stellen.⁴⁵

De kerken zouden er goed aan doen dit inzicht over te nemen. De starre houding tegenover homofilie zouden zij dan kunnen laten varen. Daardoor zou veel leed en tweedracht verdwijnen en zou er tijd vrijkomen om zich gezamenlijk voor de oplossing van echte wereldproblemen als honger en armoede in te spannen. Het gebruik van *preservativa* zou niet meer hoeven te worden afgekeurd, als men de liefde er als voorwaarde aan verbindt. Culturen, waarin monogamie een uitzondering is of slechts formeel wordt gepraktiseerd, krijgen meer aansluiting en begrip bij de christelijke cultuur. Anderzijds biedt een herwaardering van het lichamelijke, als zetel van het goddelijke, de vrouw ook in vele islamitische streken en in de westerse kerken de mogelijkheid meer als persoon tot haar recht te komen. Nu is daar nog duidelijk de angst van deze mannenbolwerken speurbaar. We hoeven alleen maar te denken aan de kleding van islamitische vrouwen en het feit, dat zij uit de moskeeën worden geweerd enerzijds, en aan de onmogelijkheid voor de westerse vrouw om een officieel ambt in de kerk te bekleden anderzijds.⁴⁶

Hierboven stelde ik dus vast, dat in diverse godsdiensten praktijken zijn ingeslopen als gevolg van de angst voor seksualiteit, die overging in het weren van het lichamelijke - en met name van de vrouw door de man in de moskee of in het ambt. De man speelde hierin een actieve rol. De vraag is of de vrouw hierbij zelf geheel en al passief bleef? Zo ja, dan zou eens moeten worden onderzocht, in hoeverre zij een actieve bijdrage zou kunnen geven aan een verandering van deze praktijken?

In zijn boek *Liefde in tijden van eenzaamheid* lijkt prof.dr. Paul Verhaeghe (zie ook Pro-GAMMAatjes blz. 62) een begin te maken met dit onderzoek: "De verschillen tussen man en vrouw maken het erg moeilijk om een seksuele relatie aan te gaan. Mannen verwachten van vrouwen dat ze fallusgericht zijn, vrouwen

⁴⁵ In *GAMMA* jrg.1 nr. 3 publiceerden wij een van de *Hymnen an die Nacht* van de Duitse dichter Friedrich von Hardenberg (1772-1801), beter bekend als Novalis als voorbeeld van erotische christelijke mystiek met een toekomstvisie.

⁴⁶ Er is gelukkig ook hierin een kentering te bespeuren. Half september werd in het bijzijn van de nog maar net gewijde eerste vrouwelijk Anglicaanse priester in de Oud-Katholieke Kerk Grete Verhey - de Jager als eerste vrouw tot priester gewijd. Verwacht wordt niet dat de katholieke kerk dit voorbeeld snel zal volgen.

van mannen, dat ze relatiegericht denken en doen. Omdat beide anders in elkaar zitten is dat oorzaak van veel misverstanden en conflicten. Vervolgens is er nog het probleem dat de koppeling tussen drift en liefde niet vanzelfsprekend is. Ze komen niet vanzelf samen, zoals sommigen verwachten".⁴⁷

Ik pleitte hierboven voor seksualiteit die losgemaakt is van het streven naar macht. Geleerd zou moeten worden haar ondergeschikt te maken aan de liefde. En wel, de liefde te verstaan als de grondslag van het evolutionair scheppingsplan. Vrouw en man (of gelijkgeaarde partners) kunnen elkaar zo in hun verschillende gerichtheid op seksualiteit in dit overkoepelende doel leren vinden. De erectie van de man of de aantrekking door de vrouw wordt dan niet verklaard als 'begeerte des vlezes', maar als antwoord op de goddelijke attractor⁴⁸. Teilhard de Chardin plaatst deze attractor in het punt omega. Vandaaruit trekt God in Zijn liefde de evolutie naar zich toe. Systole en diastole - het in- en uitademen van de natuur - vormen zo het ritmisch patroon waarin de evolutie verloopt. Als de ene mens door de andere in zijn of haar uniciteit wordt aangetrokken, zal die het ritme niet door afstoten verstoren. Zo wordt de seksualiteit erotische mystiek.

De mens werd uit het paradijs verdreven door het eten van de boom van kennis van goed en kwaad. Daarmee was het bewustzijn gewekt, dat altijd min of meer sluimerend lag in de dingen en de levende wezens. Het bewustzijn gaf de vrijheid om de natuurlijke harmonie te verlaten en de dingen te herstructureren. Door het bewustzijn zoekt de mens nu een nieuwe weg naar deze natuurlijke harmonie. Lange tijd vereenzelvigde men de natuur, de aarde, met het kwaad. Het goede plaatste men buiten de aarde. Het bewustzijn zal echter steeds meer de consequenties gaan trekken uit een veranderd gods- en wereldbeeld.

Waarom? Omdat het ertoe wordt genoodzaakt. Door het geweldige succes van de soort mens bij de voortplanting zitten we met ons allen op de bolvormige aarde zo dicht opeengepakt, dat de spanningen tussen mensen herhaaldelijk in agressie en geweld tot ontleding komen. Het wordt tijd ons niet langer te richten op de lichamelijke voortplanting, maar op de geest van liefde, die ons bijeenhoudt.

Het grootste probleem van onze tijd wordt gevormd door het streven naar macht voor onszelf. Daardoor wordt de ander tekortgedaan. Uiteindelijk doen wij er het geheel mee tekort. Losgekoppeld van de liefde is de seksualiteit één van de facetten van dit probleem, dat we om ons heen kunnen waarnemen.

Maar niet alleen om ons heen. Beangstigend duidelijk wordt dit bijvoorbeeld ook uit boeken over China, zoals Lulu Wang's *Lelietheater*. Bij het lezen daarvan kwam de vraag in mij op of de dominantie van de 'naturaliteit' (zie het comparatief model van Libbrecht) een verklaring is voor de wreedheid, de machts spelletjes al op school tussen kinderen, het vernederende kastestelsel. Zo bezien is de Falun Gong en het religieuze klimaat van Tibet een gevaar voor machthebbers, dat zij ten koste van alles willen uitroeien. (Zie ook Pro-GAMMAatjes p.62).

⁴⁷ Prof.dr. Paul Verhaeghe 'Liefde in tijden van eenzaamheid' (uitg. Acco, Leuven)

⁴⁸ Zie: *GAMMA* jrg. 5 nr. 5 p. 53-56 Henk Hogeboom van Buggenum: 'Seksualiteit'

**TOEPASSING van het COMPARATIEF MODEL (CM)
van ULRICH LIBBRECHT in COMPARATIEVEN⁴⁹
door Wim van Eyden**

Comparatief 6

PERSONALISTISCHE DEMOCRATIE

* Onderscheid en samenhang tussen het individu-zijn en persoon-woorden van de mens, kwam in comparatief 4 en 5⁵⁰ reeds uitvoerig ter sprake. Dit onderscheid annex samenhang blijkt uitgaande van de comparatief wijsgerige benadering van de werkelijkheid (verder afgekort: CW) annex het Comparatief Model (verder CM genoemd) van doorslaggevend belang voor de toekomstige wereldwijde ontwikkeling van nieuwe culturele, sociale en politieke samenlevingsvormen. Dit in lokaal, nationaal, regionaal zowel als in mondiaal opzicht. Hoe kan dit onderscheid resp. deze samenhang vruchtbaar worden gemaakt in de wereldwijde zoektocht naar nieuwe en betere, pluriforme democratische structuren?

- Zoals reeds gezegd, heeft dit onderscheid en deze samenhang volgens de CW annex CM fundamentele consequenties voor alle menselijke samenlevingsvormen, van welke aard, grootte en ouderdom dan ook. En wel heel in het bijzonder voor de democratie, omdat daarin de mensen, ongeacht hun driedimensionale bewustzijn, nogal eens worden herleid tot nuldimensionale getallen. Getallen kunnen immers gemakkelijk worden opgeteld tot de getalsterkten van volks- en massademocratieën, partijen, collectiviteiten of andere samenstellingen van individuen. Nu vormen collectivisme en individualisme uiteindelijk slechts elkaars keerzijde van de sterk gedevalueerde nuldimensionale munt van een materialistisch reductionisme, dat alles reduceert tot één kijkrichting binnen de werkelijkheid, t.w. de immanente blikrichting, waardoor elke vorm van transcendentie, van creatieve voortgang, van scheppende evolutie teniet wordt gedaan. Die nuldimensionale munt kan alleen worden gerevalueerd door:
- een personalisme, dat het menselijk individu uit de collectiviteit bevrijdt en weer als persoon erkent en opneemt in een menselijke gemeenschap, die juist daardoor de sociale en geestelijke spankracht kan ontwikkelen om onze collectivistische c.q. individualistische schijndemocratieën (zoals volks- en massademocratieën) om te vormen tot echte, pluriform gestructureerde, personalistische democratieën.

⁴⁹ Dit is het derde artikel in de reeks 'Toepassingen', die door de lezer zelf kan worden aangevuld met praktische toepassingen van het *Comparatief Model* van Ulrich Libbrecht. Het model wordt uitvoerig beschreven in zijn boeken *Inleiding in de Comparatieve Filosofie* dl. I en II, Uitg. Van Gorcum, 1995 en 1999. In vorige afleveringen van *GAMMA* vindt u recensies van deze boeken en eerdere artikelen van Wim van Eyden, de naaste medewerker van prof. dr. Ulrich Libbrecht. (*redactie*)

⁵⁰ *GAMMA*, jrg. 7 nr. 1, blz. 42 t.m. 48

- Het voorgaande houdt in, dat bij toekenning van algemeen politiek stemrecht uiteindelijk nooit alléén het individu-zijn van de mens bepalend kan zijn. Dat gebeurt wèl in corporatieve, syndicalistische, fascistische, nazistische, kapitalistische, communistische en technocratische staatsvormen. Daarin telt de mens als persoon, dus als eigen zingever aan werkelijkheid, niet als zodanig mee, zodat hij in dat opzicht dus als persoon ook geen stemrecht hoeft te hebben. Hij wordt er alleen gezien als lid van een corporatie, syndicaat, fascis, ras, markt, staatspartij of technocratisch systeem. Met alle gevolgen vandien, bv: alleen getrapte verkiezingen; dictatoriaal bestuur vanuit één ideologisch, economisch en/of financieel belang of cocktails ervan; ideologische indoctrinatie binnen kerk en staat; alleen functionele groepen in het parlement etc. Dit betekent dat men in principe aan eenieder algemeen politiek stemrecht moet toekennen, ook al heeft hij of zij een laag IQ, weinig of geen geld, geen of weinig schoolopleiding, weinig beschaving, andere cultuur, andere religie etc..... Tenzij het evident is dat iemand het stemrecht juist wil bezitten en effectueren om het hoe dan ook te vernietigen. Maar hoe bewijs je dat in onze rechtsstaat...?

Comparatief 7

IN HOEVERRE ZIJN CULTUREN VERGELIJKBAAR, EN HOE DAN?

- * Als men op de traditionele, nationale en internationale universiteiten, dus wereldwijd, zich op grond van de zgn. incommensurabiliteit blijft verzetten tegen elke vorm van vergelijking van culturen, hoe kan zo'n situatie dan worden doorbroken. Verschuilen zij zich in feite niet achter hun vermeende onvergelijkbaarheid, bv. om de rust op het eigen of autochtone erf te kunnen koesteren, bevrijd als men alsdan is van allochtone contaminatie.
- In de CW annex CM is de oude en onvruchtbare passieve reductie (die inderdaad steeds tot incommensurabiliteit leidde) voor het eerst t.b.v. de vergelijking van culturen vervangen door een actieve reductie. Hierbij wordt de nadruk gelegd op de noodzaak tot een goede voorbereiding (pre-parare) van de te vergelijken complexe fenomenen, alvorens tot zo'n vergelijking kan worden overgegaan. Bij de CW annex CM ligt dus steeds, zowel tijdens het pre-parare (de beginfase) als bij het com-parare (de eindfase), de nadruk op de stam 'parare'. M.a.w. als je complexe fenomenen wilt vergelijken, dan moet je ze eerst daartoe 'bereiden' of 'pre-pareren'. Nu worden mensen in het algemeen zelden door dit soort benaderingen of redeneringen overtuigd. En dat is op zichzelf juist! De enige weg om een doorbraak te bereiken, is het CM praktisch toe te passen, vooral als er binnen en/of tussen de (wereld)culturen zich ernstige problemen voordoen, zoals b.v. bij integratieprocessen in gemengde samenlevingen. Onderhavige comparatieven (toepassingen) willen hiertoe bijdragen. *(Wordt vervolgd)*

Pro-GAMMAatjes

- Enkele vertegenwoordigers van de pers en media, waaronder *GAMMA*, waren op uitgenodiging van de Stichting 'Leven in Aandacht' (Postbus 10989,1001 EZ A'dam) aanwezig bij de voorpremière van de film 'Steps of mindfulness' over het leven en werk van de Zenboeddhistische monnik Thich Nhat Hanh. Deze is op **woensdag 26 april** zelf bij de **première** ervan in het Tropeninstituut in Amsterdam en beantwoordt dan ook vragen van het publiek. **Aanvang 20.30 uur**. Donderdag **27 april** geeft Thich Nhat Hanh een **lezing**, getiteld 'The Path of Understanding and Love' in de Anton Philipszaal, Spuiplein 150, Den Haag. **Begin 19.15 uur**.
Van **28 april tot en met 1 mei** is er een **meditatieweekende** in Veldhoven met onder andere lezingen van Thich Nhat Hanh. De film, die vanaf 27 april op tournee door Nederland gaat, is voor f 42,50 op video verkrijgbaar bij Homescreen (tel. 020-638 11 70) of te bestellen bij iedere boekhandel (ISBN 90-5675-046-1). Info ook op:> www.homescreen.nl< Verder informatie, o.a. over boeken van Thich Nhat Hanh:. tel. 020-62 58 357.
- **Symposium 'Onze morele natuur', Utrecht, Conferentiecentrum Hoog Brabant**, Zat. 20 mei 2000, Aanvang: 10.00 uur, f 75 (incl. lunch). **Info/opg.:VUpodium, tel.(020)4449292 en via : ><http://www.vupodium.nl/><**
Dr. Henk de Vos, als socioloog verbonden aan de Rijksuni.Groningen over de spanning tussen de trend naar individualisering in de samenleving versus de biologisch verankerde behoefte deel uit te maken van een gemeenschap.
Prof.dr. Paul Cliteur, als jurist werkzaam in Leiden en als filosoof in Delft over de overeenkomst tussen mens en dier en de noodzaak dieren rechten toe te kennen. Prof.dr. A.W. Musschenga, hoofd bezinningscentrum en als ethicus verbonden aan de Vrije Universiteit.
- **Op 12 april 19.30 uur** houdt prof. dr. Hent de Vries aan de UVA, Oude Manhuispoort lokaal A008, Oude-Zijds-Achterburgwal 217 een lezing en discussie over het onderwerp van zijn boek *Philosophy and the Turn to Religion*. De invalshoek: "Dacht de mens verlost te zijn van het juk van religie, worden we er toch weer mee geconfronteerd: fundamentalisme, new age, pauselijke excuses. Ook in de moderne filosofie valt een *revival* te bespeuren.
- **P E R S B E R I C H T**. Op 19 april zal in het muziekcentrum De IJsbreker in Amsterdam een bijeenkomst plaatsvinden over de stand van zaken in de internationale kernbepapening en over de voortdurende aanwezigheid van kernwapens in Nederland. De avond loopt vooruit op de grote internationale conferentie over het Nucleaire Non-Proliferatie-verdrag die vanaf 24 april in New York zal plaatsvinden. Een aantal prominente deskundigen (waaronder de Indiase kernwapenactivist Achin Vanaik) geven hun visie op de internatio-

nale situatie. Naar aanleiding hiervan zullen Nederlandse parlementsleden met elkaar in debat gaan. Vanuit de Nederlandse vredesbeweging zal onder meer aktiviste Elise Leijten een bijdrage leveren. De presentaties zullen worden afgewisseld door filmbeelden en een gesproken column. De bijeenkomst wordt georganiseerd door Werkgroep Eurobom, een samenwerkingsverband van diverse vredesorganisaties, en de Nederlandse Vereniging voor Medische Polemologie (NVMP). De discussie-avond begint om 19.30 (einde 22.30) en zal plaatsvinden in De Ijsbreker, Weesperzijde 23, onder meer bereikbaar met de metro (halte Weesperplein of Wibautstraat) vanaf Amsterdam CS en Amstel. Inlichtingen bij: AMOK / Werkgroep Eurobom / Working Group Eurobomb Part of the international PENN network Obrechtstraat 43, 3572 EC Utrecht, 030 2714376 en 030 2714759. De actuele gegevens over kernwapens in Nederland en in de rest van de wereld vindt u op de website:

><http://www.ddh.nl/vrede/kernwapens/factsheet.html><.

- SPOEDAKTIE HELP TIBET! De 56e Sessie van de United Nations Commission on Human Rights is begonnen. Weinig andere fora hebben een grotere geloofwaardigheid om te discussiëren over de voortdurende schending van mensenrechten van het Tibetaanse volk, en geen ander forum verschaft een waardevollere gelegenheid om China's algehele omgang met de mensenrechten door te lichten. Helaas is China er de laatste jaren telkens in geslaagd om elke voor haar kritische resolutie te blokkeren door een procedurele tactiek, genaamd "no-action motion". Deze tactiek heeft de multilaterale dialoog gefrustreerd waardoor de op rechtvaardige gronden bezorgde internationale gemeenschap in het politieke proces werd uitgeschakeld. Daarom, wanneer de 53 leden van de Commissie confereren in Genève van 20 maart tot 28 april over internationale mensenrechtenkwesies, is het cruciaal dat nationale regeringen actief steun betuigen aan de resolutie en anderen ontmoedigen om te stemmen voor een no-action motion. Zelfs als de resolutie het uiteindelijk niet haalt, zouden leden van de Commissie ten minste de gelegenheid moeten hebben de stem van hun geweten te uiten en aandacht te vragen voor de ernstige situatie van Tibetanen in het door China bezette Tibet. Informatie is te vinden op:><http://www.savetibet.org>< en ><http://www.xs4all.nl/~tibetsg/>< Onze Stichting gaf gevolg aan de oproep van de Tibet Support Groep Nederland, Werkgroep Rotterdam, om in een brief aan minister van Aartsen van Buitenlandse Zaken steun te vragen voor deze resolutie.
- In haar artikel 'Teilhard de Chardin en de Saint-Exupéry' (*GAMMA* jrg. 6 nr.2, p.49-55) schonk Nike Böck o.a. veel aandacht aan het verhaal *De kleine Prins*. Kort geleden verscheen de 14e druk van de Braziliaan Paulo Coelho 'De alchemist' bij de Arbeiderspers in een goedkope editie van f 19,90. Het kan gezien worden als de hedendaagse versie van *De kleine Prins*. Een prachtig boekje om jezelf en anderen (vooral ook jongeren!) cadeau te doen.

- Wij ontvingen ter bespreking Gottfried de Purucker *Aspecten van de Occulte Filosofie*, Uitg. Ankh-Hermes, f 69,50. Het is een vertaling van 'Studies in Occult Philosophy', dat in 1945 door de Theosophical Society in Californië werd uitgegeven. Deze Society stond van 1929-1942 onder leiding van De Purucker. Hij besprak daar op studieavonden de 'Geheime Leer' van madame Blavatsky. In zijn boek belicht hij vanuit de filosofische en mystieke aspecten van deze leer het discussiemateriaal, zoals: 'bewustzijnstoestanden na de dood', 'de oorsprong van het christendom', 'evolutie tot in het mensenrijk'.
- In Antony Fernando's *Christian Path to Mental Maturity* gaat het niet alleen om de oorsprong van het christendom, de huidige praktijken en verschillen van de vele denominaties, maar ook om onze persoonlijke keuze voor religieuze zelfontplooiing. Onze Stichting vertaalt dit boek thans in het Nederlands. Tegen een intekenprijs van f 11,- excl. portokosten kan het bij ons worden besteld. Gratis kennismaking is mogelijk door het Engelse boek (75 blzz. A'4-formaat in 1½ minuut in zipcode) te downloaden vanaf website:
><http://home.worldonline.nl/~sttdc/actie.htm><

Het Engelse boek kan ook voor f 35,- of BEF 710,- of \$ 15,- bij de redactie worden besteld. Het sluit aan bij het streven in de beide volgende boeken:

- *Zodat de wereld verandert - Over de toekomst van de Kerk* (Uitg. Ten Have, 2000, 255 blzz. f34,90), het boek van Gerard Dekker, em. hoogleraar godsdienstsociologie aan de VU, werd vanuit een grote teleurstelling en een sterke betrokkenheid bij het huidige kerkelijke leven geschreven.
- Ook dr. J. Hendriks, die hoofddocent was aan de theologische faculteit van de VU, stelt in zijn boek *Gemeente als Herberg - De Kerk van 2000, een concrete utopie* (Uitg. Kok, 2e dr. 2000, 212 blzz. f 29,90), dat de kerk verkommert als zij geen visioen heeft. Hij bepleit het model van een conciliaire gemeenschap als Kerk, die de plaatselijke gemeenten kan verenigen. Aanbevolen voor wie beroepsmatig of vrijwillig in de kerk bezig is.
- Van dr. Cor van Schaik, Dennenlaan 34, 4631 BH Woensdrecht, tel. 0164-61 22 22, ontvingen wij het sympathieke boekje *Vrijheid leren: Jezelf zijn* (115 blzz. f 25,-) met korte stukjes ter bezinning. Zeer de moeite waard.
- Op de voorjaarsbijeenkomst van de IARF op 28 april, Rembrandtl. 20, Soest, 13.30 uur spreekt drs. Edy Korthals Altes en David Steers over 'De rol van religies in conflictsituaties'. Entree: f 7,50.
- Tot slot: De **studiegroep Teilhard de Chardin-Delft** discussieert op 22-04 in het zaaltje naast de Genestetkerk, Oude Delft 102-104 over Teilhards werk. Inl. 070-34 75 173